

**14^ο διεθνές σεμινάριο-Συνάντηση για το Ρεμπέτικο
14th International Rebetiko Seminar-meeting**

**ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ
PROCEEDINGS OF THE SEMINAR**

**Σκύρος, 16 έως 23 Ιουλίου 2023
Skyros, 16 to 23 July 2023**

**ΠΕ.Α.Π του Δήμου Σκύρου και ΣΝΕ Σκύρος Ναυτιλιακή Εταιρεία
Πολιτιστικός Σύλλογος Σκύρου “Ανεμόεσσα”
Μουσείο “Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς”**

**PEAP Skyros Municipality and SNE Skyros Nautical Company
Skyros Cultural Association “Anemoessa”
“Manos and Anastasia Faltaits” Museum**

Πίνακας περιεχομένων

<u>Εισαγωγή.....</u>	<u>3</u>
<u>Introduction.....</u>	<u>4</u>
<u>Λίγες σκέψεις από την εναρκτήρια συνάντηση του 14ου σεμιναρίου στην Σκύρο Ρίκα Βλάχου Some thoughts from the opening meeting of the 14th seminar in Skyros island Rika Vlahou.....</u>	<u>5</u>
<u>Μάρκος η ψυχή του ρεμπέτικου. Το ρεμπέτικο ως ζωντανή κληρονομιά της ανθρωπότητας. Γιώργος Μακρής.....</u>	<u>6</u>
<u>Η αρμόνικα και το ακορντεόν στη ρεμπέτικη μουσική. Το παράδειγμα στη δισκογραφία του Μάρκου Βαμβακάρη. Αικατερίνη-Μυρτώ Φατούρου.....</u>	<u>14</u>
<u>Οι λαϊκοί χοροί του ρεμπέτικου τραγουδιού. Γιώργος Γεωργούδης.....</u>	<u>27</u>
<u>Markos the soul of rebetiko. Rebetiko as a living heritage of humanity. George Makris.....</u>	<u>40</u>
<u>The harmonica and the accordion in rebetiko music. The example in the discography of Markos Vamvakaris. Aikaterini-Mirto Fatourou</u>	<u>47</u>
<u>The folk dances of the rebetiko song. George Georgoudis.....</u>	<u>60</u>
<u>Οι συμμετέχοντες στο 14ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στη Σκύρο 2023. 14th International rebetiko seminar-meeting participants, Skyros Island 2023</u>	<u>64</u>
<u>Στιγμιότυπα από το 14ο σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στην Σκύρο. Highlights of the 14th Seminar on rebetiko in Skyros.....</u>	<u>65</u>

Εισαγωγή

Αγαπητοί φίλοι και φίλες,

Από τις 16 έως τις 23 Ιουλίου του 2023 πραγματοποιήσαμε το 14^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο, στην αγαπημένη μας Σκύρο. Σε αγαστή συνεργασία με την τοπική κοινωνία και τους υπεύθυνους φορείς ενισχύσαμε τους δεσμούς μας και ανανεώσαμε τη θέληση μας να συνεχίσουμε τη ζωή μας ξεπερνώντας δυσκολίες και εμπόδια. Η πραγματοποίηση του σεμιναρίου-συνάντησης μας γέμισε χαμόγελα και τραγούδια, φώτισε τις καρδιές και τα μάτια μας και μας όπλισε με δύναμη. Τον Ιούλιο που μας πέρασε, οι φίλοι και οι φίλες που ανταποκρίθηκαν με το εθελοντικό παρόν τους στην ετήσια μουσική μας συνεύρεση για το ρεμπέτικο από Αυστραλία, Ελλάδα, Κύπρο, Ηνωμένο Βασίλειο, Τουρκία, Ολλανδία, Γαλλία, Ισραήλ, Φινλανδία...μαζί με τους επισκέπτες του νησιού και την τοπική κοινωνία συσφίξαμε τις σχέσεις μας και μοιραστήκαμε μαζί τα χαμόγελα, τα τραγούδια μας και τη διάθεσή μας για ένα καλύτερο και πιο αισιόδοξο μέλλον. Πόσο μάλλον που η χρονιά ήταν αφιερωμένη στον πατριάρχη του ρεμπέτικου, τον Μάρκο Βαμβακάρη με συνθέσεις του Μάρκου που αποδεικνύουν την μεγάλη συνθετική και στιχουργική ικανότητα του.

Το διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στη Σκύρο είναι ένα από τα στοιχεία, που συνέβαλαν στην ένταξη του ρεμπέτικου ως στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO. Μαζί με άλλους συντελεστές συμβάλλαμε αποφασιστικά στη δημιουργία φακέλου που υπεβλήθη στις αρχές της UNESCO για την αναγνώριση του ρεμπέτικου και φέτος θα γιορτάσουμε την συμπλήρωση των 7 χρόνων της ένταξης του στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά.

Αυτή τη χρονιά, το 15^ο σεμινάριο-συνάντηση θα πραγματοποιηθεί από τις 14 μέχρι τις 21 Ιουλίου 2024. Στη φετινή μας προσπάθεια, οι εκδηλώσεις μας θα πραγματοποιηθούν, όπως πάντα, με σεβασμό στη κληρονομιά του ρεμπέτικου και στη θετική αύρα του όμορφου νησιού της Σκύρου. Σταθεροί συνεργάτες μας, η τοπική κοινωνία, ο Δήμος Σκύρου, η ΣΝΕ (Σκύρος Ναυτική Εταιρεία), ο Πολιτιστικός Σύλλογος Σκύρου «Ανεμόεσσα» και το Μουσείο Φαλτάιτς.

Η ομαδική εθελοντική μας προσπάθεια βασίζεται στην αγάπη μας για την αστική λαϊκή μας μουσική παράδοση, η οποία μας σπλίζει με κέφι, μεράκι και δύναμη για να ξεπερνάμε πολλές δυσκολίες που παρουσιάζονται. Μαζί με τους φίλους μας, συνεχίζουμε το μουσικό μας ταξίδι, σε πείσμα των άγριων καιρών, με πυξίδα την αγάπη μας για το λαϊκό τραγούδι και τους επώνυμους και ανώνυμους συντελεστές του, οι οποίοι συνέβαλαν στη δημιουργία αυτής της λαϊκής μουσικής.

Σας προσκαλούμε να συμμετέχετε στις παράλληλες εκδηλώσεις του σεμιναρίου-συνάντησης απολαμβάνοντας ταυτόχρονα τις διακοπές σας στο όμορφο νησί της Σκύρου. Οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν βραδιές με ρεμπέτικη μουσική στις γραφικές ταβέρνες του νησιού, ανοιχτές στο κοινό ομιλίες για το ρεμπέτικο στα Ελληνικά-Αγγλικά με ταυτόχρονη μετάφραση, ρεμπέτικη συναυλία με χορούς στην κεντρική πλατεία της χώρας.

Γιώργος Μακρής και Σπύρος Γκούμας

Introduction

Dear friends,

From July 16 to 23, 2023, we held the 14th international seminar-meeting on rebetiko, in our beloved Skyros. We dared and proceeded in collaboration with the local agencies further strengthening our relation. In excellent cooperation with the local community and the responsible bodies, we strengthened our ties and renewed our will to continue our lives overcoming difficulties and obstacles.

The realization of the seminar-meeting filled us with smiles and songs, enlightened our hearts and eyes and armed us with strength. Last July, the friends who responded with their voluntary presence at our annual rebetiko musical gathering from Australia, Greece, Cyprus, United Kingdom, Turkey, Holland, France, Israel, Finland...along with the guests of the island and the local community, we strengthened our relationships and shared our smiles, our songs and our mood for a better and more optimistic future. All the more so since the year was dedicated to the patriarch of rebetiko, Markos Vamvakaris with his compositions that demonstrate his great compositional and lyrical ability.

Rebetiko has been registered by the Ministry of Culture in December 2017 in the UNESCO catalogs and is an element of the "Cultural Heritage of Humanity". Together with other contributors, we decisively contributed to the creation of the file submitted to the UNESCO authorities for the recognition of rebetiko and this year we will celebrate the completion of 7 years of its inclusion in the world cultural heritage.

This year, the 15th seminar-meeting will take place from July 14 to 21, 2024. Our events will be held, as always, with respect for the heritage of rebetiko and the positive aura of the beautiful island of Skyros. Our permanent partners are the local community, the Municipality of Skyros, SNE (Skyros Nautical Society), the Cultural Association of Skyros "Anemoessa" and the Faltaits Museum.

Our group voluntary effort is based on our love for our urban folk music tradition, which arms us with fun, passion and strength to overcome many difficulties that present themselves. Together with our friends, we continue our musical journey, despite the wild times, guided by our love for folk song and its famous and anonymous contributors, who contributed to the creation of this folk music.

We invite you to participate in the parallel events of the seminar-meeting while enjoying your vacation on the beautiful island of Skyros. The events include evenings with rebetiko music in the picturesque taverns of the island, speeches about rebetiko open to the public in Greek-English with simultaneous translation and a rebetiko concert with dances at the central square of the country.

George Makris and Spiros Goumas

**Λίγες σκέψεις από την εναρκτήρια συνάντηση του 14^{ου}
σεμιναρίου στην Σκύρο**

Ρίκα Βλάχου

«Είναι μια πληθώρα από συναισθήματα που νοιώθω. Νοιώθω μια τεράστια ευγνωμοσύνη πραγματικά για το ότι μας δόθηκε η ευκαιρία να είμαστε μέλη αυτής της υπέροχης ομάδας που διοργανώνει το σεμινάριο για το ρεμπέτικο που υλοποιείται εδώ και 14 χρόνια από το 2009. Αυτού του σεμιναρίου που όλοι πιά ξέρουμε πως ξεκίνησε , πόσο απλά και ήρεμα αλλά με πολύ μεράκι. Ένα σεμινάριο που μετατράπηκε όμως πολύ γρήγορα σε μια μεγάλη παρέα, σε ένα σχήμα που έκρυβε μέσα του στην αρχή διαφορετικά στοιχεία αλλά σύντομα τα αφομοίωσε και τα μετέτρεψε σε μια μεγάλη καρδιά, μια αλυσίδα με στερεά ενωμένους τους κρίκους μεταξύ τους, σε μια μεγάλη αγκαλιά. Ευχαριστούμε πάρα πολύ τους Παραπεταμένους μας για αυτό το δώρο που μας έχουν κάνει. Να είμαστε όλοι καλά και να ξαναβρεθούμε πάλι εδώ του χρόνου όλοι μαζί!»

***Some thoughts from the opening meeting of the 14th seminar in
Skyros Island***

Rika Vlahou

"It's a multitude of emotions that I feel. I really feel a huge gratitude that we were given the opportunity to be part of this wonderful team that organizes the rebetiko seminar that has been going on for 14 years since 2009. This seminar that we all now know how it started, how simply and calmly but with a lot of love. A seminar that turned very quickly into a big group, a shape that at first included different elements but soon assimilated and turned them into a big heart, a chain with the links solidly joined together, in a big hug. We are very grateful to our Parapetamenoι for this gift that they have given us. May we all be well and meet again here next year all together!"

Μάρκος η ψυχή του ρεμπέτικου. Το ρεμπέτικο ως ζωντανή κληρονομιά της ανθρωπότητας.

Γιώργος Μακρής

Θα αρχίσω πρώτα από το δεύτερο μέρος της παρουσίασής μου. Ας διατηρούμε ζωντανά στη σκέψη μας ότι: Απαραίτητη και βασική προϋπόθεση αναγνώρισης ενός στοιχείου της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας από την UNESCO, είναι αυτό το στοιχείο να παραμένει ζωντανό, να συνεχίζει να ενεργοποιεί δημιουργικά τη διαχρονική πορεία της ζωής του, εμπνέοντας μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα τους νέους ανθρώπους...

Στις 21 και 22 Μαρτίου του 2014 παρουσιάσαμε για πρώτη φορά με το μουσικό σχήμα «Παραπεταμένοι», στη Δημοτική Πινακοθήκη του Πειραιά, ένα ιστορικό αφιέρωμα με τίτλο τα «Αποτυπώματα του ρεμπέτικου στις γειτονιές του Πειραιά». Ένα αφιέρωμα που επαναλήφθηκε, στη διαδρομή του χρόνου, αρκετές φορές στη συνέχεια, όπως στον κήπο του Μουσείου Λαϊκών οργάνων Φ. Ανωγειανάκη στην Πλάκα τον Σεπτέμβρη του 2014, σε διάφορες μουσικές σκηνές της Αθήνας, στα κεντρικά του Λυκείου των Ελληνίδων στο Κολωνάκι, στην κρατική τηλεόραση στην εκπομπή «Αλάτι της γης: Γειά σου Πειραιά αδάνατε»¹ κ.α

Εκδήλωση στη Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά. «Το ρεμπέτικο και τα τοπωνύμια του Πειραιά που συνδέονται με αυτό» Παρουσίαση Θανάσης Βλάχος. Στη φωτογραφία ο Θανάσης Βλάχος με την κόρη του Δημήτρη Γκόγκου Μπαγιαντέρα, Έλλη

Event at the Municipal Gallery of Piraeus. "The rebetiko and the toponyms of Piraeus connected with it" Presentation by Thanasis Vlachos. In the photo, Thanasis Vlachos with Dimitris Gogos Bayandera's daughter, Elli.

Το υλικό του αφιερώματος και της παρουσίασής του οφείλεται στην φίλο μηχανικό Θανάση Βλάχο, η μουσική επιμέλεια και επιλογή των τραγουδιών έγινε από τον Σπύρο Γκούμα και έπαιξαν και τραγούδησαν από το μουσικό ρεμπέτικο σχήμα «Παραπεταμένοι»

οι μουσικοί Σπύρος Γκούμας, Κώστας Τρυφωνόπουλος, Ισίδωρος Πάτερος, Φωτεινή Καράμπαμπα, Πολυτίμη Τόλη και Γιώργος Μακρής.

Η εκδήλωση στο μουσείο λαϊκών οργάνων της Πλάκας είναι ιστορική, γιατί με πρωτοβουλία του Λάμπρου Λιάβα, μουσικολόγου καθηγητή του ΕΚΠΑ και της Σταυρούλας Φωτοπούλου, Διευθύντριας της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, συνελήφθη η ιδέα της ένταξης του ρεμπέτικου ως στοιχείου της Άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Μας προτάθηκε ως μουσική ομάδα «Παραπεταμένοι» να συμβάλουμε στη δημιουργία του απαραίτητου φακέλου. Φυσικά ανταποκριθήκαμε στο μέγιστο βαθμό, ανάλογα με τις δυνατότητες μας, αξιοποιώντας το πλούσιο υλικό που έχουμε συγκεντρώσει από το 2009 από το διεθνές σεμινάριο-συνάντηση της Σκύρου, κι έτσι τρία χρόνια μετά, τον Δεκέμβριο του 2017, πραγματοποιήθηκε η αναγνώριση μετ' επαίνων του ρεμπέτικου ως στοιχείου της Άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας της UNESCO ².

Εκδήλωση στο Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων. «Το ρεμπέτικο και τα τοπωνύμια του Πειραιά που συνδέονται με αυτό» Παρουσίαση Θανάσης Βλάχος. Παίζει το μουσικό ρεμπέτικο σχήμα Παραπεταμένοι.

Musical Event at Museum of Popular Instruments. "Rebetiko and the toponyms of Piraeus connected with it" Presentation by Thanasis Vlachos. Rebetiko concert by the rebetiko group Parapetamenoι .

Ρεμπέτικο, μια μουσική που παράχθηκε, ξεπήδησε και φούντωσε στον Πειραιά, με τη συμβολή στην πορεία του χρόνου ποικίλων μουσικών επιρροών, ενεργοποιώντας συναισθήματα και προσδοκίες. Ένα μουσικό «ταξίδι» είναι το ρεμπέτικο, μέσα από κοινωνικό-πολιτικές καταστάσεις και γεγονότα τα οποία αποτύπωσε με ένα μοναδικό τρόπο πάνω στο σώμα των τραγουδιών του. Περιεχόμενό του ο έπαινος για τον έρωτα, τη φιλία, τη μπέσα³, τη μαγκιά και η καταγγελία για την κοινωνική αδικία, την προδοσία, τη μαμπεσιά, την ξενιτιά, την ανεργία, την αναλγησία των κρατούντων. Ένας ξεκάθαρος **αντισυμβατικός λόγος, που στην πορεία του χρόνου του στοίχισε σκληρές διώξεις και δημιουργία εντέχνως αρνητικών στερεοτύπων, πολλά από τα οποία το ακολουθούν ακόμη και μέχρι σήμερα.**

Το ρεμπέτικο είναι και δημιούργημα της παραβατικότητας και της φυλακής γιατί και η παραβατικότητα είναι μέρος της μεγάλης κοινωνικής εικόνας και παράγει κι αυτή καλλιτεχνικό έργο. Για σκεφτείτε για λίγο μια κοινωνία, ένα κόσμο χωρίς το καλλιτεχνικό αποτύπωμα των «παραβατικών καλλιτεχνών» όπως των Καραβάτζιο, Ανρί ντε Τουλούζ-Λωτρέκ, Έντγκαρ Άλλαν Πόε, Ναζίμ Χικμέτ, Benvenuto Cellini, Σαρλ Μπωντλαίρ, του Γκωτιέ, του Μποντιλιάνι, του σκληρού Σκριβάνου, του αφίκορου του Γενίτσαρη ή του άτυχου Δελιά κ.α.

«Μάρκος η ψυχή του ρεμπέτικου» 119 χρόνια από την γέννησή του και 52 από τον θάνατό του, το 1972. Μια δωρική αντρίκια βασανισμένη μορφή που στηρίζει με το τεράστιο μέγεθός της όλο το οικοδόμημα του ρεμπέτικου με τους τόσους θαυμαστούς μάστορες. Ίσως, ο Μάρκος Βαμβακάρης είναι ο πιο ολοκληρωμένος τραγουδοποιός σε μουσική και τραγούδι.

Λιτός, ακριβής, ανυποχώρητος στην έκφραση και ανεπιτήδευτα τραχύς. Ερωτευμένος και τρυφερός παρόλες τις σκληρές κουβέντες που εκστομίζει. Με ένα παράξενο δικό του τρόπο εκπέμπει σεβασμό, αγάπη και κατανόηση. Τα χρόνια του ρεμπέτικου του Μάρκου, η φτώχεια, η δυστυχία και το άδικο εξωτερικεύεται με τα τραγούδια του άμεσα και αυθεντικά μέσα από μια πραγματική ανάγκη. Τα τραγούδια του αντιπροσωπεύουν το κοινωνικό «εμείς» όπου ο Μάρκος ανήκει και είναι μέρος του. Δεν ανήκει αλλού. Ζει, αναπνέει, γράφει και τραγουδά σ' αυτό. Συμπάσχει μ' αυτό. Είναι μόνιμος και αιώνιος «κάτοικός του». Η μουσική ποιητική ανιδιοτέλεια του γίνεται αμέσως αντιληπτή, τη διαισθάνεσαι. Ποτέ δεν υπονοεί κάτι άλλο, τα «εξωραϊζει» και τα «νομιμοποιεί» με διάφανο τρόπο, με το αγνό και συνάμα πονηρό βλέμμα ενός παιδιού. Το ρεμπέτικο της

καθημερινής ζωής και των βιοπαλαιστών δεν μπαίνει σε καλούπια. Σκαρώνεται από το λαό για το λαό και η διαχρονικότητά του φτάνει μέχρι σήμερα. Ούτε οι λογοκρισίες και οι ποινικές διώξεις των συντελεστών του, ούτε οι εξορίες και οι παλιοί και νέοι «αρμόδιοι» της καλλιτεχνικής μουσικής «ευπρέπειας» το εξαφάνισαν. Αναβιώνει ουσιαστικά και αυθόρμητα καθημερινά στα τραγούδια και τα παιχνίδια των νέων, στα γλέντια και τις συναντήσεις τους, στις συγκροτημένες πλέον σπουδές τους, στις «καθαρές» ματιές τους, στην αγάπη τους για μια καλύτερη και πιο δίκαιη ζωή. Υπάρχει ελπίδα. Το ρεμπέτικο δεν είναι σημαία ευκαιρίας. Είναι τρόπος ζωής και η ζωή όσο υπάρχουν άνθρωποι θα συνεχίζει το δύσκολο δρόμο της.

Ο Μάρκος Βαμβακάρης γεννήθηκε στις 10 Μαΐου του 1905 στη Σύρο. Φτωχή η γενιά του από καθολικούς αγρότες. Ήταν το πρωτότοκο παιδί της οικογένειάς του. Η καθολική θρησκευτική καταγωγή του, μεταξύ άλλων, του χάρισε και το παράνομο ο «Φράγκος» που το διατήρησε μέχρι το τέλος της ζωής του, παράλληλα με μια ιδιαίτερη σχέση με κάποια στοιχεία της κλασικής μουσικής. Στα χρόνια εκείνα, η φτωχολογιά της Σύρου ήταν οι καθολικοί και οι περισσότεροι ήταν συγκεντρωμένοι στο συνοικισμό Σκαλί της Άνω Σύρας. Ο παππούς του έγραφε τραγούδια με θέματα βγαλμένα από τη ζωή του νησιού του και της ιδιαίτερης περιοχής που κατοικούσε με την οικογένειά του. Ο πατέρας του Μάρκου έπαιζε ζαμπούνα, ένα από τα πολλά είδη της τσαμπούνας, που παίρνει τ' όνομά της ανάλογα με την περιοχή που παίζεται. Ο ίδιος ο Μάρκος από μικρό παιδάκι έπαιζε ένα τούμπανο, για να κρατά ρυθμό, που το λέγανε τουμπί στο νησί.

Οι δυσβάστακτες οικονομικές ανάγκες της πολυμελούς οικογένειάς του τον υποχρέωσαν να σταματήσει νωρίς το σχολείο. Έπρεπε να ζήσουν, να φάνε, να στεγαστούν, να σπρώξουν τη ζωή τους μπροστά, όσο δύσκολη κι αν ήταν. Η ανάγκη τον υποχρέωσε να δουλέψει σε μπακάλικα, μανάβικα, κλωστήρια, ως λούστρος, φορτοεκφορτωτής, λιμενεργάτης, εφημεριδοπώλης και πολλές άλλες δουλειές. Ο ταλαντούχος Μάρκος τις αποτύπωσε αργότερα στη δισκογραφία του όπως στην Κλωστηρού, τον Μάρκο πολυτεχνίτη κ.α. Βέβαια, η θεά της τέχνης τον πρώτο-άγγιξε όταν έπαιζε ο πατέρας του την ζαμπούνα και αυτός τον συνόδευε με το τσουμπί του σε πανηγύρια, γάμους, αρραβώνες και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις.

Το 1920, σε ηλικία 15 χρονών, έφυγε από το νησί του κινδυνεύοντας να συλληφθεί από την χωροφυλακή. Πάνω στις νεανικές τρέλες του είχε κάνει μια ζημιά στο σπίτι μιας θείας του. Στον Πειραιά, ο Μάρκος άρχισε να φοιτά στο άγριο σχολείο του «πεζοδρομίου». Μόνος και απροστάτευτος, στο άγνωστο και άγριο περιβάλλον του λιμανιού την περίοδο του μεσοπολέμου, άρχισε να κάνει μια ζωή «αλητεμένη», όπως περιγράφει ο ίδιος στη βιογραφία του⁴. Εργάστηκε μέχρι το 1935 στα «καρβουνιάριακα» (καμίνια) ως φορτοεκφορτωτής και στα δημόσια σφαγεία του Πειραιά. Σε όλο αυτό το διάστημα ρούφαγε εμπειρίες και εικόνες που άπλωσαν αργότερα στη δισκογραφία του και χρωμάτισαν τη ζωή μας. Ένα μουσικό ρεπορτάζ και μια ιδιόμορφη κοινωνική κριτική είναι τα τραγούδια του Μάρκου. Την περίοδο αυτή παρακινήθηκε από το παίξιμο του μπουζουκιού ενός ερασιτέχνη μουσικού, του Νίκου Αϊβαλιώτη, φίλο του πατέρα του. Έμαθε μπουζούκι μόνος του, δημιουργώντας στη συνέχεια τις ρίζες του ανυπέρβλητου ρεμπέτικου τραγουδιού μας. Ο Μάρκος ήταν ανοιχτόμυαλος άνθρωπος και αξιοποιούσε με ένα μαγικό τρόπο το σώμα των τραγουδιών του και στα τρία επίπεδα, τη μουσική, το ρυθμό και το στίχο. Είναι ο κορυφαίος διαχρονικός «ραψωδός» μας.

Το 1933 ύστερα από την πιεστική παρότρυνση του μεγάλου μουσικού Σπύρου Περιστέρη φωνογραφεί στην Parlophone δύο τραγούδια με το μπουζούκι του και τη φωνή του. Το ορχηστρικό ζεϊμπέκικο «Αράπ ζεϊμπέκικο» και το «Καραντουζένι». Ήθελα ναρχόσουνα ρε μάγκα στον τεκέ μας... και γίνεται το μεγάλο «μπαμ». Αγγίχτηκε και ράγισε η καρδιά του λαού. Το 1934 σχηματίζεται το ιστορικό μουσικό σχήμα, η πρώτη ρεμπέτικη επαγγελματική κομπανία με τίτλο «**Τετράς η ξακουστή του Πειραιώς**», με τους Μάρκο Βαμβακάρη, Γιώργο Μπάτη, Ανέστο Δελιά και Στράτο Παγιουμτζή. Η πρώτη επαγγελματική κομπανία βάζει φωτιά στη «θρυαλλίδα» του ρεμπέτικου. Ο Σπύρος Περιστέρης μεσολαβεί και προωθεί την περαιτέρω επικοινωνία της κομπανίας με το ευρύτερο κοινό. Μεσολαβεί και σε ένα εξοχικό κέντρο του Πειραιά, τη μάντρα του Σαραντόπουλου, και έτσι η ρεμπέτικη κομπανία εμφανίζεται μαζί με μία ομάδα εξαιρετικών Σμυρνιών μουσικών παρουσιάζοντας στο πολυπληθές κοινό τα δύο εξαιρετικά μουσικά είδη προγραμμάτων. Τον πλούτο της Σμυρναϊκής κληρονομιάς και το ρεμπέτικο, γέννημα και θρέμμα, του Πειραιά γονιμοποιημένο στο χρόνο από ποικίλες μουσικές καταβολές. Σε λίγο καιρό τα δύο μουσικά σχήματα αυτονομούνται και το ρεμπέτικο αναδεικνύει το δικό του ύφος με τη δική του ζυγιά⁵ οργάνων, μπουζούκι, κιθάρα, μπαγλαμά σε συνδυασμό με τις εξαιρετικές ιδιότυπες σκληρές και ρεαλιστικές φωνές των τραγουδιστών, οι οποίες συμβάλλουν στο μοναδικό ύφος και άκουσμα του ρεμπέτικου τραγουδιού.

Ο Μάρκος έκανε δύο γάμους. Ο πρώτος με την Ελένη Μαυρουδή (Ζιγκοάλα) ήταν τρικυμιώδης και διαλύθηκε πολύ νωρίς, αλλά οι οικονομικές διεκδικήσεις της γυναίκας του διατηρήθηκαν για αρκετό καιρό. Ο δεύτερος γάμος του με την Ευαγγελία Βεργίου στέριωσε. Αν και έχασε δύο παιδιά, τα υπόλοιπα τρία που επέζησαν όχι μόνο τίμησαν το όνομα του πατέρα τους αλλά χάραξαν και μια αξιόλογη ο καθένας προσωπική πορεία ζωής. Ο Βασίλης, ο μεγαλύτερος είναι ένας πετυχημένος πλοιοκτήτης, αξιοποιώντας την ναυτική του εμπειρία. Ο δεύτερος, ο Στέλιος χάραξε μια αξιόλογη μουσική πορεία στη ζωή του έχοντας αποκομίσει από τα μικρά του χρόνια τα ακούσματα του πατέρα του, τα οποία τον οδήγησαν και σε προσωπικούς εκφραστικούς δρόμους με το μπουζούκι και τις ρηξικέλευθες συνθέσεις του. Δυστυχώς, ο Στέλιος έφυγε νωρίς για το μεγάλο ταξίδι, στις 17 Ιουνίου 2019 σε ηλικία 72 ετών. Ο Ντομένικος, ο μικρότερος, ακολούθησε κι αυτός το δρόμο του μουσικού κι αφού για αρκετά χρόνια υπηρέτησε το χώρο του ρεμπέτικου και της λαϊκής μουσικής γενικότερα, αρκετά χρόνια τώρα ασχολείται με τη διδασκαλία των λαϊκών οργάνων και του πιάνου.

Ο Μάρκος από το 1933 μέχρι τον Απρίλιο του 1941 δημιούργησε το μεγαλύτερο όγκο της δισκογραφίας του. Τον Απρίλιο του 1941, οι Γερμανοί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κατέλαβαν την Ελλάδα και με την έναρξη της κατοχής επιτάξαν το εργοστάσιο παραγωγής δίσκων της Columbia. Στη διάρκεια της κατοχής, όπως είναι γνωστό, δεν υπήρξε παραγωγή δίσκων. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας από το 1936 μέχρι το 1941 άλλαξαν τα δεδομένα. Συγκεκριμένα, η λογοκρισία που επιβλήθηκε περιόρισε το στιχουργικό εύρος με την απαγόρευση φράσεων και λέξεων, απαγόρευσε την κληρονομιά του αμανέ, τα μουσικά τρι-ημιτόνια, τα οποία παρέπεμπαν δήθεν σε ανατολίτικες μουσικές φόρμες κλπ. Οι περισσότεροι μουσικοί προσάρμοσαν τις δημιουργίες τους σύμφωνα με τις εντολές του Μεταξικού καθεστώτος, μεταξύ αυτών ήταν και Μάρκος.

Στη διάρκεια της κατοχής οι λαϊκοί μουσικοί βιοπορίστηκαν σε μικρούς και πρόχειρα διασκευασμένους χώρους διασκέδασης. Το φιλοθεάμον κοινό «εκλεκτό», πράκτορες των Γερμανών, πράκτορες των ανταρτών, γυναίκες ελευθερίων ηθών και σωματέμποροι. Κι όλα αυτά για ένα πιάτο φαγητό!

Ο Μάρκος, όπως και αρκετοί άλλοι μουσικοί στη διάρκεια της κατοχής εύρισκαν καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη. Εκεί, ο διευθυντής της Ασφάλειας και γνωστός κομμουνιστοφάγος Νίκος Μουσχουντής, λάτρης του ρεμπέτικου και κουμπάρος του Βασίλη Τσιτσάνη, πρόσφερε στους μουσικούς, κατ' ομολογία των ίδιων, προσωρινό καταφύγιο και προστασία για να βιοποριστούν.

Μετά την απελευθέρωση, ο Μάρκος γνωρίζει την πιο άσχημη περίοδο της ζωής του. Η απελευθερωμένη κοινωνία ψάχνει άλλους μουσικούς δρόμους και τρόπους διασκέδασης. Παραμερίζει όλα όσα της θυμίζουν τις παλιές καταστάσεις και τα προβλήματά τους, ψάχνοντας για νέες λύσεις απεγνωσμένα. Αρχίζει να αναζητά πιο εύπεπτη διασκέδαση και οι μουσικές βιβλιοθήκες των *juke box* δίνουν και παίρνουν. Ο Μάρκος κατά την περίοδο 1946-1960 δισκογραφεί ελάχιστα τραγούδια και μαζί με το Στέλιο, το γιο του, παίζει σε ουζερί και καφενεία με σφουγγάρα⁶. Ο μεγάλος λαϊκός θάρδος μας αγνοείται, παραγκωνίζεται και επιπλέον αφορίζεται από την καθολική εκκλησία, λόγω του δεύτερου γάμου του και απαξιώνεται όταν τον βάζουν σε κάποιο πάλκο πίσω-πίσω για κάποιο πενιχρό μεροκάματο με τη μορφή της ελεημοσύνης. Είναι η θλιβερή περίοδος που επιτήδειοι και καταφερτζήδες, καιροσκόποι και αργυρώνητοι προσπαθούν να αλλάξουν τον ρου της μουσικής ιστορίας της πατρίδας μας και κατακλύζουν τη χώρα με κλεμμένες «Ινδο-ευρω-αραβικές» μουσικές. Δεν άφησαν χώρο για ευαίσθητο και αυθεντικό μουσικό δημιουργήμα. Ο Μάρκος με σοβαρά προβλήματα υγείας υπομένει στο σπίτι του, στη Νίκαια, υποφέροντας από μια νεφρική ανεπάρκεια, εξαιτίας του ζαχαρώδους διαβήτη και μιας παραμορφωτικής αρθρίτιδας στα χέρια του που τον εμπόδιζαν να χαϊδέψει και να ακούσει την προέκταση της καρδιάς του, δηλαδή το μπουζούκι του.

Η κοινωνία στη δεκαετία του '50 είχε πάρει, όπως άλλωστε σε όλο τον δυτικό κόσμο, μια καταναλωτική στροφή με μια διάθεση να χαρεί, ότι είχε στερηθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, της κατοχής και της περιπέτειας του αδελφοκτόνου εμφυλίου. Τα λαϊκά κέντρα μέσα στη γενική παραζάλη άλλαξαν τους κώδικες διασκέδασης. Ο Μάρκος δεν μπορούσε να διεισδύσει στο κοινό, που έψαχνε για άλλου είδους εύπεπτες μουσικές και τραγούδια. Μέχρις ότου προς το τέλος της δεκαετίας του '50 η *Columbia*, μετά από πρόταση και παρότρυνση του μεγάλου Βασίλη Τσιτσάνη αποφασίζει να κυκλοφορήσει παλιά και νέα τραγούδια του Μάρκου, τραγουδημένα από τον Γρηγόρη Μπιθικώτση, την Άντζελα Γκρέκα, την Καίτη Γκρέη κ.α. Κι έτσι ξεκινά η δεύτερη μεγάλη καριέρα, για τον θάρδο της ρεμπέτικης μουσικής μας «Τα στερνά τιμούν τα πρώτα».

Έγχρωμο απόσπασμα βελγικού ντοκιμαντέρ για την ελληνική μουσική, που δείχνει τους θρυλικούς πρωτοπόρους του μπουζουκιού Μάρκο Βαμβακάρη και Βασίλη Τσιτσάνη. Ο Βαμβακάρης παίζει το τραγούδι "Αντιλαλούν οι φυλακές" και ο Τσιτσάνης το τραγούδι "Συννεφιασμένη Κυριακή". Αυτοσχεδιάζουν και οι δύο στην αρχή. Η επεξεργασία του ασπρόμαυρου βίντεο έγινε με τη μέθοδο τεχνητής νοημοσύνης DeOldify. 15/07/1963 https://youtu.be/KzPP-RDxK2I?si=X2z9JA5sfnk_11Nf

Η δισκογραφία του Μάρκου Βαμβακάρη είναι πολύ μεγάλη. Ηχογράφησε πάνω από 200 τραγούδια στο πέρασμά του, με την ιδιότυπη σκληρή, βαθιά και λυρική φωνή του που σε αγγίζει άμεσα και χωρίς φιοριτούρες. Στα 131 από αυτά ήταν συνθέτης και σε πολλά στιχουργός. 89 τραγούδια ήταν άλλων συνθετών και στιχουργών όπως 30 του Σπύρου Περιστέρη, 24 του Βασίλη Τσιτσάνη, 7 του Απόστολου Χατζηχρήστου κ.α. Μια δεύτερη καριέρα για τον Μάρκο ήταν γεγονός αποδεικνύοντας τη διαχρονικότητα του Μάρκου και της λαϊκής μουσικής, η οποία διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην δημιουργία της ταυτότητας του νεοέλληνα και της μουσικής πορείας της νεοελληνικής μας μουσικής. Ο Μάρκος ταξίδεψε για την γειτονιά των αγγέλων σχετικά νέος, 67 χρονών. Το ημερολόγιο έγραφε 8 Φεβρουαρίου 1972 και η τελική κατοικία του είναι το κοιμητήριο της Νίκαιας, εκεί που βρίσκονταν και το σπίτι του.

Όπως μας πληροφορεί ο γιος του Ντομένικο η οικογένεια δανείστηκε χρήματα για την ταφή του...

Βιβλιογραφία-Σημειώσεις:

1. Το Αλάτι της Γης «Γεια σου Περαιά αθάνατε!...Τα ρεμπέτικα του Πειραιά, ο Πειραιάς στο ρεμπέτικο»| EPT <https://youtu.be/lzjFkYASGbY?si=48CC1LWkjFU4-b5T>
2. Inscribed in 2017 (12.COM) on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity <https://ich.unesco.org/en/RL/rebetiko-01291>
3. Μπέσα: Η λέξη μπέσα είναι αλβανική και χρονολογείται ήδη από τον 12ο αιώνα, με την έννοια του λόγου τιμής, της εμπιστοσύνης, της αλληλοβοήθειας, έννοια που διατηρείται ως τις μέρες μας.

4. Μάρκος Βαμβακάρης. Αυτοβιογραφία. Εισαγωγή Παρουσίαση Αγγελική Βέλλου-Καϊλ, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978.
5. Δύο όργανα μαζί λέγονται ζυγιά. Στη στεριανή Ελλάδα χρησιμοποιούν συνήθως ζυγιές. Δύο ζουρνάδες (ένας για τη μελωδία και ένας για τον ίσο) και το νταούλι. Μετά το 19ο αιώνα, τις ζυγιές αντικαθιστούν οι κομπανίες με κλαρίνο, βιολί, λαούτο, ντέφι και σαντούρι. Στο ρεμπέτικο η βασική ζυγιά είναι μπουζούκι, μπαγλαμάς και κιθάρα.
6. Σφουγγάρα ή σφουγγάρι: Το πιατάκι στο οποίο κατέθεταν οι μερακλήδες τον οβολό τους υπέρ αναξιοπαθούντων μπουζουξήδων που αναγκάζονταν να βγουν με το ζητιανόξυλο στη γύρα από κουτουκίου εις κουτούκιον για τον επιούσιο.
<https://www.slang.gr/lemma/20248-sfouggara-sfouggari>

Η αρμόνικα και το ακορντεόν στη ρεμπέτικη μουσική. Το παράδειγμα στη δισκογραφία του Μάρκου Βαμβακάρη.

Αικατερίνη-Μυρτώ Φατούρου

Στο πλαίσιο της 14^{ης} διεθνούς συνάντησης για το ρεμπέτικο τραγούδι στη Σκύρο θα ήθελα να κάνουμε μια μικρή αναδρομή στην ιστορία του ακορντεόν και να εστιάσουμε στις ηχογραφήσεις του Βαμβακάρη που περιλάμβαναν ακορντεόν σε μια προσπάθεια να αναδείξουμε τους ακορντεονίστες της εποχής και το ρόλο του οργάνου.

Αφορμή στάθηκε το τραγούδι που διδαχθήκαμε αυτές τις μέρες «Σαν είσαι μάγκας και νταής» του Μάρκου Βαμβακάρη που αποτελείται από ορχήστρα με μπουζούκι, κιθάρα και αρμόνικα, η οποία είναι πρόγονος του ακορντεόν.

Το μουσικό όργανο με την ονομασία ακορντεόν κατατίθεται με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας στις 6 Μαΐου 1829 στη Βιέννη από τον κατασκευαστή του, Cyril Demian.

Την ίδια περίοδο κατατίθεται δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και στο Λονδίνο από τον Charles Wheatstone για ένα όργανο με το όνομα concertina. (Wayne, 2009)

Είναι μια περίοδος που στην Ευρώπη γίνονται πολλές νέες κατασκευές μουσικών οργάνων συμπεριλαμβανομένων και αυτών με ελεύθερα γλωσσίδια. Μέχρι και το 1970 τα όργανα αυτά εξελίσσονται, αναπροσαρμόζονται και συστηματοποιούνται έχοντας σήμερα όργανα όπως το ακορντεόν, το μπαντονεόν και το μπαγιάν.

Εικόνα 1- Ο Cyril Demian με το ακορντεόν που κατασκεύασε το 1829 [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Εικόνα 2- Η concertina που κατασκεύασε ο Charles Wheatstone [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Η αρμόνικα

Εικόνα 3- Αρμόνικα Hohner 1904
[Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Η αρμόνικα που θα μας απασχολήσει σήμερα λόγω της χρήσης της σε ηχογραφήσεις ρεμπέτικων τραγουδιών μοιάζει αρκετά με το ακορντεόν του Demian και ήρθε στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή από μουσικούς που κατέφθασαν στον Ελλαδικό χώρο εκείνη την περίοδο. Είναι ένα διατονικό όργανο, δηλαδή σε κάθε κουμπί του ηχεί διαφορετικό τονικό ύψος στο άνοιγμα και διαφορετικό στο κλείσιμο της φουσούνας. Έτσι για να παιχτεί μια διαδοχική σειρά από νότες πρέπει η φουσούνα να ανοίγει και να κλείνει διαρκώς ενώ για να παιχτεί ένα άρπισμα γίνεται με μόνο ένα άνοιγμα ή κλείσιμο της φουσούνας. Αυτό όπως φαντάζεστε σημαίνει πολύ γρήγορες εναλλαγές φουσούνας για να ολοκληρωθεί μια φράση αλλά και διαφορετική χρήση των στολιδιών λόγω της φυσιολογίας του οργάνου.

Οι αλλαγές στην φουσούνα δεν διακρίνονται στις ηχογραφήσεις αφού ο ήχος δεν επηρεάζεται από αυτές.

Έχει μια ή δύο σειρές κουμπιών στην δεξιά πλευρά και από την αριστερή πλευρά του οργάνου συνήθως υπάρχουν κάποια «κουτάλια» ή κουμπιά που δεν συνηθίζονται να παίζονται στις ηχογραφήσεις. (Ανδρουλάκη, 2011)

Αν τη συγκρίνουμε με το σημερινό ακορντεόν, είχε οξύτερο ήχο, τα λουριά κλεισίματος της φουσούνας ήταν τοποθετημένα μπροστά και πίσω από το όργανο και όχι πάνω και κάτω όπως είναι σήμερα και τέλος σε κάποιες αρμόνικες υπήρχε ένα λουρί στήριξης του αντίχειρα του δεξιού χεριού για καλύτερο έλεγχο της φουσούνας. Υπάρχουν διαφόρων ειδών αρμόνικες ανάλογα τον κατασκευαστή και έτσι σε κάθε όργανο μπορούν να παρατηρηθούν πολλές διαφορές. Όπως αναφέρει ο δεξιότηνης του ακορντεόν Ηρακλής Βαβάτσικας οι Σμυρνιοί είχαν εξελίξει τόσο αυτό το όργανο, που είχαν φτιάξει και δικό τους σύστημα για να παίζουμε λαϊκά, ένα σύστημα που βόλευε να παίζουν τους δρόμους, τα τριημιτόνια κτλ. (Σκαμνέλος, 2016)

Εικόνα 4- Αρμόνικα [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Εικόνα 5- Αρμόνικα Αρχείο Κουνάδη
[Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Ενώ υπάρχουν στην Ελλάδα κάποιες αρμόνικες εκείνης της περιόδου δεν μπορεί να γίνει ταυτοποίηση ότι είναι αυτές που χρησιμοποιήθηκαν στις ηχογραφήσεις ή ότι ανήκαν σε κάποιον από τους μουσικούς που θα αναφερθούν παρακάτω. Ενδείξεις για το ποια όργανα χρησιμοποιήθηκαν έχουμε μόνο από ορισμένες φωτογραφίες. (Ανδρουλάκη, 2011)

Μέχρι το 1922 οι περισσότερες ελληνόφωνες φωνογραφήσεις λάμβαναν χώρα στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Στην Αθήνα ήταν ελάχιστες και στην Αμερική πληθαίνουν μετά το 1917. Με τον εκπατρισμό των Ελλήνων το 1922 χάθηκαν πολύτιμα στοιχεία για την μουσική κίνηση εκείνης της περιόδου.

Με την εγκατάσταση των μικρασιατών οργανοπαιχτών στην Αθήνα γίνονται σημαντικές αλλαγές στη μουσική ζωή της πόλης. Όλοι αυτοί οι μουσικοί δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται με ντόπιους μουσικούς και κέντρο τους πλέον γίνεται η Αθήνα (Καλυβιώτης, 2003). Η ζύμωση αυτή έφερε ραγδαίες αλλαγές στο τοπίο με ηχογραφήσεις και εμφανίσεις στα κέντρα διασκέδασης (Ανδρουλάκη, 2011).

Από το 1924 ιδρύονται στην Ελλάδα αντιπροσωπείες και παραρτήματα των δισκογραφικών εταιρειών Columbia, His Master's Voice, Odeon και Parlophone. Οι διευθυντές των εταιρειών αυτών ήταν οι Παναγιώτης Τούντας, Δημήτρης Σέμσης, Κώστας Σκαρβέλης, Ιωάννης Ογδοντάκης και Σπύρος Περιστέρης οι περισσότεροι με μικρασιατική καταγωγή διαμορφώνοντας το νεότερο ύφος στο λαϊκό τραγούδι του ελλαδικού χώρου. Οι περισσότεροι από αυτούς χρησιμοποιούν την αρμόνικα στις ηχογραφήσεις τους.

Δυστυχώς, στο μεγαλύτερο μέρος των ηχογραφήσεων δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν οι οργανοπαιχτές που έπαιζαν αρμόνικα ή ακορντεόν αφού στις ετικέτες δίσκων δεν συνήθιζαν να τους αναφέρουν. Η μεγάλη δυσκολία μπορεί να φανεί στο εξής παράδειγμα: Στην συνέντευξη που έδωσαν οι συγγενείς του Μιχάλη Τρίμη στον δημοσιογράφο Ηλία Βολιώτη- Καπετανάκη αναφέρουν ότι ο Τρίμης έλεγε πως έπαιξε στον τελευταίο δίσκο του Χατζηχρήστου. Ο τελευταίος δίσκος του Χατζηχρήστου δεν περιέχει ακορντεόν, έχει όμως ο προτελευταίος. Αν ο ισχυρισμός αυτός είναι σωστός υπάρχει πιθανότητα στο τσιφτετέλι του 1956 «Γλέντι-Αγάπη» να παίζει ο Μιχάλης Τρίμης.

Σε κάποιες ηχογραφήσεις όμως τα πράγματα είναι πιο εύκολα αφού υπάρχει προσφώνηση του μουσικού στην ηχογράφιση. Έτσι ακούμε:

Γειά σου Τρίμη με τη φύσα σου στο «Σαν είσαι μάγκας και νταής» του Μάρκου Βαμβακάρη που τραγουδάει μαζί με τη Ρίτα Αμπατζή το 1934.

Γειά σου Τριμάκι με τη φύσα σου λέει η Ρόζα Εσκενάζυ στο συλιβριανό συρτό του 1934

Γειά σου Παπατζή με την αρμονικά σου ακούγεται στη σύνθεση του Σπύρου Περιστέρη στο Γκιουζέλ Χασάπ το 1937.

Αντώνης Αμιράλης (ή Παπατζής)

Εικόνα 6- Αντώνης Αμιράλης
[Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Οι περισσότερες ηχογραφήσεις με αρμόνικα ή φύσα ή μισοφωνία όπως την αποκαλούσαν στη δισκογραφία των 78 στροφών ανήκουν στον Αντώνη Αμιράλη (ή Παπατζή). Γεννήθηκε στην Σμύρνη το 1896 και πέθανε στην Αθήνα το 1959, ήταν αυτοδίδακτος μουσικός έπαιζε αρμόνικα και αργότερα ακορντεόν αλλά και άλλα μουσικά όργανα, ήταν συνθέτης και στιχουργός. Έχει ηχογραφήσει 86 οργανικούς σκοπούς από την παράδοση της Σμύρνης αλλά και δημοτικά, μέσα σε αυτά και νησιώτικα και αργότερα ρεμπέτικα. Από τις λίγες συνθέσεις του που πέρασαν στη δισκογραφία των 78 στροφών είναι το «Θα περνάω όπως πρώτα» με τη Ρίτα Αμπατζή. Ήταν στενός συνεργάτης των Αντώνη Νταλγκά, Ρούκουνα, Σωφρονίου, Δούσια, Καρίπη και Σκαρβέλη και Τέτου Δημητριάδη.

Ο Ηρακλής Βαβάτσικας ερευνώντας την ιδιαίτερη τεχνική και αισθητική που είχε αναπτύξει ο Αντώνης Αμιράλης αναφέρει ότι: (Δημητρόπουλος, 2018)

«Μέσα από τις ηχογραφήσεις ακούμε ένα παίξιμο που είναι κώδικας, μάλλον μας έστειλε σήματα ο Αντώνης Αμιράλης για το θέμα της αισθητικής, της τεχνικής, για την παρουσία του ακορντεόν, για τη θέση του ακορντεόν στην ελληνική μουσική, στη λαϊκή μουσική, και αυτή τη στιγμή αισθανόμαστε πολλοί ακορντεονίστες ότι επηρεαζόμαστε από αυτό το πρόσωπο το οποίο υπήρξε 80 χρόνια πριν από μας. Έχω επηρεαστεί από τον ήχο και το παίξιμο του Αντώνη Αμιράλη. Έχω καταλάβει ότι έχει δημιουργήσει ένα ηχητικό κώδικα, ένα μουσικό κόσμο ο οποίος είναι πολύ συγκεκριμένος».

Μιχάλης Τρίμης

Εικόνα 7- Μιχάλης Τρίμης
[Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Ένας άλλος σημαντικός μουσικός που έπαιζε αρμόνικα ήταν ο Μιχάλης Τρίμης. Γεννήθηκε στην Αθήνα στις 15 Ιουνίου 1907 και πέθανε στις 18 Απριλίου 1981.

Ο πατέρας του, Σπύρος Τρίμης έπαιζε αρμόνικα και από πολύ μικρή ηλικία ο Μιχάλης ξεκίνησε να παίζει κρυφά σε ένα παλιό όργανο. Παρά τις αντιρρήσεις του πατέρα του στα 14 του ήδη παίζουν μαζί και για να τους ξεχωρίζουν του αποκαλούσαν ο Τρίμης και το Τριμάκι. Ο εγγονός του αναφέρει: «ο Μιχάλης Τρίμης έπαιζε αρμόνικα μέχρι το 1938 ενώ μετά το 1946 έπαιζε μόνο ακορντεόν, άλλωστε την μισοφωνία δεν την ήθελαν πλέον στις ορχήστρες. Ήταν πιο μονοδιάστατο όργανο από το ακορντεόν, που την εκτόπισε. Ο παππούς Μιχάλης είχε μεγάλο έρωτα με το ακορντεόν, είχε μπει πολύ βαθιά στα μυστικά του οργάνου, τόσο μουσικά, όσο και κατασκευαστικά, εφόσον δούλευε ως επισκευαστής. Τον είχαν επιτάξει οι Γερμανοί να επισκευάζει τα ακορντεόν τους και του στέλνανε τρόφιμα με τα οποία βοηθούσε κατά

τη διάρκεια της Κατοχής και τους γείτονές του. Είχε συνεργαστεί και με τον μουσικό οίκο Νάκα. Όλα τα ακορντεόν, που έφερνε ο Φίλιππος Νάκας από την Ιταλία, πρώτα πήγαιναν στο εργαστήριο του παππού για να κουρδιστούν- γιατί και το ακορντεόν κουρδίζεται- και μετά έβγαιναν προς πώληση. Έφτιαχνε το βιμπράτο τους. Ήθελε το όργανο ν' ακούγεται με τον δικό του τρόπο».

Εικόνα 8- Στέλιος και Μιχάλης Τρίμης [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Από το 1960 και μετά αφιερώνεται στις επισκευές ακορντεόν και στα κουρδίσματα και λίγο αργότερα με το γιό του Στέλιο ανοίγουν εργαστήριο επισκευής ακορντεόν. Μετά το θάνατό του, ο γιος με τον εγγονό του ανοίγουν τον Μουσικό Οίκο Τρίμη ο οποίος λειτουργεί μέχρι σήμερα. (Βολιώτης- Καπετανάκης, 2010) (Μαυρίκη, 2012)

Αρχικά, η αρμόνικα συνυπήρχε με βιολιά ή μαντολίνα η με κιθάρα και μαντόλα ενώ αργότερα στις ενορχηστρώσεις του

Σκαρβέλη προστίθενται όργανα όπως κανονάκι, μπουζούκι και μπαγλαμάς κάτι που δεν ήταν σύνηθες στην Κωνσταντινούπολη.

Ηχογράφησαν με αρμόνικα επίσης οι Βασίλης και Γιάγκος Ψαμαδιανός, ο Στέφος, για τους οποίους δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία ο Νίκος Κουλαξίζης και οι γιοί του Γιώργος και Λάζαρος και ο Σπύρος Περιστέρης. Επίσης πολλοί μουσικοί που ήρθαν από Μικρά Ασία έπαιζαν αρμόνικα ή ακορντεόν ανάμεσά τους ο Σπύρος Περιστέρης, ο Απόστολος Χατζηχρήστος και ο Γιάννης Παπαϊωάννου. (Χονδροπήδας, 2020) (Παπασπύλιος, 2020)

Το ακορντεόν

Από τη δεκαετία του 1930 η εμφάνιση της αρμόνικας στα πάλκα και στις γραμμοφωνήσεις αρχίζει και περιορίζεται και οι περισσότεροι οργανοπαίχτες αρμόνικας στρέφονται στο ακορντεόν. Το ακορντεόν έχει πιο μπάσο ήχο από την αρμόνικα μπορεί να συνδυαστεί καλύτερα με τον ήχο του μπουζουκιού και δεν είναι διατονικό όργανο, κάνοντας έτσι τη χρήση του ευκολότερη και τα στολίδια πλέον μπορούν να είναι κοινά με αυτά του μπουζουκιού άρα και η συνύπαρξή τους πιο αρμονική.

Για παράδειγμα, το τραγούδι του Μάρκου «Ματσάκια πεντοχίλιαρα» που ηχογραφήθηκε το 1947 από ορχήστρα με δύο μπουζούκια, κιθάρα, μπαγλαμά και ακορντεόν μας φέρνει στο μυαλό τον ήχο της αρμόνικας. Στο τραγούδι «Αγγελοκαμωμένη μου», στην ίδια μουσική, που ηχογραφήθηκε το 1961 με ορχήστρα από δύο μπουζούκια, μπαγλαμά, κιθάρα, βιολί, πιάνο και ακορντεόν που παίζει ο Γιώργος Κοινούσης, το ύφος είναι πολύ διαφορετικό και πιο κοντά στον ήχο του ακορντεόν όπως τον ξέρουμε σήμερα.

Εικόνα 9- Ματσάκια Πεντοχίλιαρα, Μάρκος Βαμβακάρης-1947. Ορχήστρα: Μπουζούκια, μπαγλαμάς, ακορντεόν [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#) και Αγγελοκαμωμένη μου, Μάρκος Βαμβακάρης- 1961. Ορχήστρα: Μπουζούκια, μπαγλαμάς, ακορντεόν, κιθάρα, βιολί, πιάνο

Οι ηχογραφήσεις που συμμετέχει ακορντεόν πληθαίνουν τη δεκαετία του '50 και ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά της Ευαγγελίας Μαργαρώνη πιανίστριας, ακορντεονίστριας και συνεργάτιδας του Βασίλη Τσιτσάνη για 34 χρόνια:

«Οι εγγραφές τότε γίνονταν με κερί. Πηγαίναμε να κάνουμε φωνοληψία με σκοπό να περάσουμε 4,5,6 τραγούδια και περνούσε η μέρα μας πότε με ένα τραγούδι και πότε με κανένα. Γιατί γίνονταν λάθη, τελείωναν τα κεριά και δεν έμενε τίποτα. Μόνο η κούραση απ' όλη την ημέρα. Από τις 8 το πρωί μέχρι το απόγευμα. Εν τω μεταξύ, όταν είχα γνωρίσει τον Μητσάκη εκείνος ήταν στην Odeon, εγώ ήμουν στην Columbia. Τότε δεν έπρεπε οι μουσικοί της Columbia να παίζουν και στην Odeon. Ο Μητσάκης λοιπόν μίλησε με τον Μάτσα, ήταν ο Μάτσας με τον Μπενβενίστε τότες και με πήρε και στην Odeon. Και από τότε ήμουν Τρίτη- Πέμπτη-Σάββατο στην Columbia και Δευτέρα-Τετάρτη-Παρασκευή στην Odeon. [...] Έπαιξα με όλους τους παλιούς μουσικούς στις φωνογραφήσεις. Τα τραγούδια που παίζω δεν τα θυμάμαι αλλά αν τα ακούσω στο ραδιόφωνο αναγνωρίζω ότι έχω παίξει εγώ. Δεν μπορώ να θυμηθώ όμως πόσα τραγούδια. Στους δίσκους ηχογραφήσαν πενήνήμερο για 10 χρόνια» Έχει συνεργαστεί με πάνω από 250 μουσικούς σε πολλών ειδών τραγούδια δημοτικά, ελαφρά και ρεμπέτικα. (Μαργαρώνη, 2018)

Προσπαθώντας να συλλέξω τα ονόματα των ακορντεονιστών πέρα από τις ηχογραφήσεις, αντέρεξα στο βιβλίο του Ηλία Πετρόπουλου «Ρεμπέτικα Τραγούδια» όπου υπάρχει πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Παρατηρήθηκε όμως πως σε φωτογραφίες που οι μουσικοί ήταν καθισμένοι σε δύο σειρές τα ονόματα των μουσικών που κάθονται στην πίσω σειρά δεν αναγράφονται στη λεζάντα.

Έτσι λείπουν πολλές πληροφορίες για την ταυτοποίησή τους και επιβάλλεται περαιτέρω έρευνα για να αναδειχθούν πλήρως οι ακορντεονίστες της εποχής και το έργο τους. Από τα στοιχεία που συλλέχτηκαν έως τώρα ακορντεονίστες που δραστηριοποιούνται μέχρι και τη δεκαετία του '60 είναι οι: Βαγγέλης Μαθιάς, Μπομπόνης, Σταμάτης Μπενέτας, Τόλης Εσδράς, Αντρέας ο Καλόκαρδος, Θανασάκης, Βασίλης Βασιλειάδης, Ανδρέας Μπαλαούρας, Ευαγγελία Μαργαρώνη, Χρήστος (η πιο γνωστός ως Τάκης) Σούκας, Σταύρος Χατζηδάκης, Σωτήρης Ζωιόπουλος, Λέλα Παπαδοπούλου, Γιάννης Πατρινός, Βασίλης Βασιλείου, Αναστάσιος Σμυρλόγλου, Ανδρέας Τσεκούρας, Γιώργος Κοινούσης, Γιώργος Ροβερτάκης, Βασίλης Δερέμπεης, Αργύρης Στασουλάκης, Μιχάλης Σουγιούλ και οι Γιώργος και Λάζαρος Κουλαξίζης. (Περπιινιάδης & Μπαλαχούτης, 2000) (Πετρόπουλος, 1991)

Αυτό που παρατηρήθηκε επίσης από το φωτογραφικό υλικό είναι ότι την δεκαετία του '60 τα ακορντεόν εμφανίζονται όλο και πιο συχνά στις ορχήστρες ενώ υπάρχει και φωτογραφία με δύο ακορντεονίστες στο πάλκο. Η δυσκολία για τη συλλογή στοιχείων για τον κάθε ακορντεονίστα όμως είναι μεγάλη. Ειδικά για όσους δεν έχουν δισκογραφήσει

είναι δύσκολο να βρεθούν στοιχεία για την καριέρα τους ή ακόμη και το επίθετό τους. Για όσους έχουν πιο πλούσια δισκογραφία είναι πιο εύκολο να βρεθούν κάποια στοιχεία τα οποία όμως παραμένουν ελλιπή.

Η χρήση της αρμόνικας και του ακορντεόν στις ηχογραφήσεις του Μάρκου Βαμβακάρη

Εικόνα 10- Σύρος αρχές δεκαετίας '50, Μάρκος Βαμβακάρης (μπουζούκι), δύο άγνωστες γυναίκες (η μία παίζει κιθάρα), Γιώργος Ροβερτάκης (ακορντεόν) και άγνωστος άντρας (μπουζούκι). [Πηγές φωτογραφικού υλικού](#)

Όπως αναφέρει ο μουσικολόγος Παναγιώτης Κουνάδης τα ηχογραφημένα τραγούδια του Μάρκου Βαμβακάρη από το 1932 μέχρι το 1960 ήταν 149 τραγούδια δικής του σύνθεσης και 220 ως ερμηνευτής (τα 131 από αυτά είναι και συνθέσεις του και τα υπόλοιπα 89 συνθέσεις των Περιστερή (30), Τσιτσάνη (24), Χατζηχρήστου (7) και άλλων. (βλ. Πίνακες 1 &2)

Από την πλήρη εργογραφία του Μάρκου Βαμβακάρη, όπως την έχει αναρτήσει ο Γιάννης Τζανίδης, προκύπτει ότι το μοναδικό τραγούδι στο οποίο υπάρχει αρμόνικα από τη δισκογραφία του Βαμβακάρη (το οποίο είναι και το μόνο που ο Βαμβακάρης συνεργάζεται με τη Ρίτα Αμπατζή) είναι το «Σαν είσαι μάγκας και νταής» που ηχογραφήθηκε το 1934. Από την προσφώνηση στην ηχογράφηση καταλαβαίνουμε ότι αρμόνικα παίζει ο Τρίμης. Λανθασμένα σε αναζήτηση στο διαδίκτυο θα βρούμε ότι παίζει ο Γιώργος Τρίμης αλλά όπως είδαμε και πιο πριν αρμόνικα ίσως έπαιζε ο Μιχάλης Τρίμης. Στην ηχογράφηση παίζουν μπουζούκι ο Μάρκος Βαμβακάρης και κιθάρα ο Κώστας Καρίπης. Στη δεύτερη εκτέλεση του κομματιού μόλις λίγους μήνες αργότερα δεν υπάρχει αρμόνικα αλλά βιολί και ερμηνεύουν οι Άννα Παγανά (Πολίτισσα) και Μαρίτσα Πανδρά. Τρία χρόνια αργότερα, το 1937 είναι η επόμενη ηχογράφηση με ακορντεόν πλέον στο τραγούδι «Είσαι μελαχρινό και νόστιμο». Η ορχήστρα περιλαμβάνει μπουζούκι, μπαγλαμά και ακορντεόν και είναι από τις πρώτες εμφανίσεις ακορντεόν στη δισκογραφία του ρεμπέτικου, ενώ δημιουργήθηκε λίγο πριν την εφαρμογή της λογοκρισίας της Μεταξικής δικτατορίας.

(Τζανίδης, χ.χ.) Το 1937 ηχογραφείται και το «Έξι γκόμενες αφράτες» το οποίο κυκλοφορεί το 1941 με αλλαγμένο τίτλο λόγω της λογοκρισίας «Έχει όμορφες αφράτες». Συνολικά καταμετρήθηκαν 33 κομμάτια που πλέον παίζονται αποκλειστικά ακορντεόν και όχι αρμόνικα.

Μπορούμε να χωρίσουμε τις ηχογραφήσεις αυτές σε δύο περιόδους με την πρώτη να είναι από το 1937 μέχρι το 1948 και τη δεύτερη από το 1961 μέχρι το 1965. Στην πρώτη περίοδο περιλαμβάνονται 16 τραγούδια και δεν έχουμε καμία πληροφόρηση για τους ακορντεονίστες που έχουν ηχογραφήσει ενώ οι ηχογραφήσεις λάμβαναν χώρα στην Odeon και την Parlophone. Οι ορχήστρες στις συγκεκριμένες ηχογραφήσεις περιλάμβαναν ένα ή δύο μπουζούκια, κιθάρα, ακορντεόν και μπαγλαμά. Στην δεύτερη περίοδο οι 17 ηχογραφήσεις μοιράζονται ανάμεσα στους ακορντεονίστες Γιώργο Κοινούση (10), Αργύρη Στασουλάκη (6), Στέλιο Καρμανιώλα (1) και Χρήστο Σούκα (1) και λάμβαναν χώρα στα στούντιο των Odeon, Columbia και His Master's Voice ενώ οι ορχήστρες αυτές είναι μεγαλύτερες και περιλάμβαναν πλέον ένα, δύο ή τρία μπουζούκια, κιθάρα, ακορντεόν, συνήθως βιολί αλλά και λιγότερο συχνά πιάνο, ντραμς και μπάσο. Επίσης παρατηρήθηκε ότι τραγουδούν διαφορετικοί τραγουδιστές σε σχέση με την πρώτη περίοδο που τα περισσότερα τραγούδια τα τραγουδούσε ο ίδιος ο Βαμβακάρης. Η διεύθυνση των ορχηστρών αυτών είτε στην πρώτη περίοδο είτε στη δεύτερη μοιράζονταν ανάμεσα στον Σπύρο Περιστέρη και στο Μάρκο Βαμβακάρη και τα περισσότερα τραγούδια είναι σε ρυθμό ζεϊμπέκικο ή χασάπικο.

Επίλογος

Η αρμόνικα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην μουσική της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Στο ρεμπέτικο τραγούδι συνδυάζεται με άλλα όργανα και ο ρόλος της είναι πλέον συνοδευτικός. Από το 1935 και μετά με την έλευση του ακορντεόν η αρμόνικα εγκαταλείπεται και έχουμε στις ηχογραφήσεις τον ήχο του ακορντεόν που συνοδεύει μπουζούκι. Ήδη από το 1960 και μετά εκτός από τον ηλεκτρικό ήχο και τη διαμόρφωση του πάγκου, τη θέση του ακορντεόν έρχεται να αντικαταστήσει πλέον το αρμόνιο με τον χαρακτηριστικό ήχο και ειδικά αυτό της εταιρίας Farfisa.

Όπως παρατηρεί ο Ηλίας Βολιώτης-Καπετανάκης «Στο πάνθεον του «ρεμπέτικου» τραγουδιού-μάλλον σε κάθε πάνθεον- υπάρχουν και αυτοί που κάθονται στην πίσω σειρά του πάγκου, γιατί δεν παίζουν το βασικό όργανο, δεν είναι συνθέτες με σαρωτική παρουσία, δεν τραγουδούν. Τα όργανα συνοδείας της λαϊκής ορχήστρας έχουν τη δική τους αφανή, σε όλο το εύρος και το βάθος όταν ακούμε τους παλιούς δίσκους, αξία. Δίνουν το μέτρο της ισορροπίας, διαλέγονται και στολίζουν την βασική μελωδία στη δισκογραφία όταν δεν υπάρχουν ακόμα τα προηγμένης τεχνολογίας μέσα ηχογράφησης, αλλά και στο

πατάρι «γεμίζουν» την ορχήστρα καθώς ευτυχώς λείπουν οι κατοπινές ισχυρές μικροφωνικές εγκαταστάσεις». (Βολιώτης- Καπετανάκης, 2003)

Πολλοί από τους ακορντεονίστες που αναφέρθηκαν έπαιζαν και πιάνο ή ήταν και συνθέτες και παρατηρήθηκε ένα δίκτυο μουσικών που κάθε σαιζόν άλλαζε τα μαγαζιά στα οποία έπαιζε. Η ίδια κινητικότητα υπάρχει και στις ηχογραφήσεις. Η καταγραφή και ανάλυση των ηχογραφήσεων μπορεί να φέρει περισσότερα στοιχεία για τον τρόπο παιξίματος του κάθε ακορντεονίστα και των ιδιαιτεροτήτων στον τρόπο παιξίματος που είχε ο καθένας.

Δεν θα μπορούσα να ευχηθώ τίποτε άλλο από το να συνεχιστεί η έρευνα για να ανακαλύψουμε ακόμη περισσότερα στοιχεία γύρω από την αρμόνικα και το ακορντεόν και το ρόλο που έπαιζαν στο ρεμπέτικο τραγούδι.

Πίνακας 1- Πρώτη Περίοδος ηχογραφήσεων με αρμόνικα και ακορντεόν

A/A	Τίτλος τραγουδιού	Έτος	Όργανο	Μουσικός	
1	Σαν είσαι μάγκας και νταής		1934	Αρμόνικα	Τρίμης
2	Είσαι μελαχρινό και νόστιμο		1937	Ακορντεόν	
3	Θά ρθω να σε ξυπνήσω		1937	Ακορντεόν	
4	Για σένα υποφέρω		1937	Ακορντεόν	
5	Έχει όμορφες αφράτες	1937 (κυκλοφόρησε 1941)		Ακορντεόν	
6	Φίνα τά' χεις καταφέρει		1940	Ακορντεόν	
7	Αφότου εγεννήθηκα		1940	Ακορντεόν	
8	Κάτω εκεί στη Δραπετσώνα		1940	Ακορντεόν	
9	Κούλα Φραγκοσυριανή		1940	Ακορντεόν	
10	είσαι αφράτη σαν φραντζόλα		1940	Ακορντεόν	
11	Τα τσαγγαράκια		1941	Ακορντεόν	
12	Ματσάκια πεντοχίλιαρα		1947	Ακορντεόν	
13	Μες τη χασάπικη αγορά (1η) / το χασαπάκι		1947	Ακορντεόν	
14	Παιχνιδάρα μου		1947	Ακορντεόν	
15	Θέλω να ξέρω κούκλα μου		1948	Ακορντεόν	
16	Δεν θέλω πλούτη και λεφτά		1948	Ακορντεόν	
17	Μη με πληγώνεις και πονώ		1948	Ακορντεόν	

Πίνακας 2- Δεύτερη Περίοδος ηχογραφήσεων με αρμόνικα και ακορντεόν

18	Γαϊτανοφρυδούσα/ Έλα να πάμε εκεί που λες	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
19	Αγγελοκαμωμένη μου	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
20	Διπρόσωπος	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
21	Μέσα στη νύχτα προχωρώ	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
22	Μπουζούκι μου που ακούγεσαι	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
23	Να πεθάνεις	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
24	Όλοι οι ρεμπέτες του ντουινιά	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
25	Μάγκικο τα δυο σου μάτια	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
26	Μέσα στη νύχτα προχωρώ	1961	Ακορντεόν	Στασουλάκης Αργύρης
27	Μπουζούκι μου που ακούγεσαι (ανέκδοτο στις 45")	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
28	Παραποινιάρικό μου	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
29	Φεγγάρι αν είσαι λαμπερό	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
30	Ο αχάριστος	1961 (κυκλοφόρησε 1962)	Ακορντεόν	Χρήστος Σούκας
31	Πάνε τα μαθήματα	1963 (κυκλοφόρησε 1965)	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
32	Μανούλα μου μάννα (2η)	1963	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
33	Αυτά τα λόγια τα σκληρά	1965	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
34	Η Αδικημένη	1965	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης

Βιβλιογραφία

Ανδρουλάκη, Γ.-Μ. (2011). *Η αρμόνικα: Ένα άγνωστο όργανο του Ρεμπέτικου*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης.

Βολιώτης- Καπετανάκης, Η. (2003). *Τόλης Εσδρά, Το ακορντεόν του 'ρεμπέτικου'*. Μετρονόμος, 10.

Βολιώτης- Καπετανάκης, Η. (2010). *Μιχάλης Τρίμης. Άρχοντας της αρμόνικας*. Μετρονόμος, 36.

Δημητρόπουλος, Ν. (Διευθυντής). (2018). *Ηρακλής Βαβάτσικας- Το ακορντεόν στο σμυρναϊκό και το ρεμπέτικο τραγούδι. Στο Το Αλάτι της Γης. ΕΡΤ.* https://youtu.be/YlgOPVWqAYM?si=kRj_mOa50pr9darg

Καλυβιώτης, Α. (2003). *Σμύρνη, η μουσική ζωή 1900-1922*. Music Corner.

Μαργαρώνη, Ε. (2018). Ευαγγελία Μαργαρώνη. 'Πέρασα δυσκολίες και στεναχώριες, αλλά δεν έχω παράπονο' [Συνέντευξη].

<https://www.ogdoo.gr/prosopa/synenteykseis/evaggelia-margaroni-o-tsitsanis-mou-elege-evaggelia-simeiose-to>

Μαυρίκη, Β. (2012). Η αρμόνικα. Η ιστορία και ο ρόλος της στις ορχήστρες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, και στις λαϊκές ορχήστρες στην Ελλάδα ως και το 1935. ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας.

Παπασπήλιος, Κ. (2020). Γιάννης Παπαιωάννου, Ο Άχραντος Μάγκας. Εκδόσεις Γράμματα.

Περπινιάδης, Β., & Μπαλαχούτης, Κ. (επιμ.). (2000). Πριν το τέλος. Προσκήνιο.

Πετρόπουλος, Η. (1991). Ρεμπέτικα Τραγούδια (14η). Κέδρος.

Σκαμνέλος, Μ. (2016). Η τεχνική και το ύφος του Λάζαρου Κουλαξίζη. ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας.

Τζανίδης, Γ. (χ.χ.). Πλήρης εργογραφία του Μάρκου Βαμβακάρη [dataset].

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1ZzgzQ_tR-ewinqLr695Fg3rxpBjHTHiojDn1ujnc9s/edit#gid=789651596

Χονδροπήδας, Σ. (2020). Μελωδικά σχήματα στο έργο του Σπύρου Περιστερή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Μουσικών Σπουδών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

Wayne, N. (2009). The Invention and Evolution of th Wheatstone Concertina. *The Galpin Society*, 62, 235–262.

Βίντεο

Κλέτσας Γ. Ηλίας. Αρμόνικα. *Aptaliko.gr*. https://youtu.be/kLSd_k_fKBk?si=jPBXbJ-4Q2htE2gw. Ανακτήθηκε στις 5-12-2022.

Παριζάνος-Μαυράκης Άρης. *The accordion in Greek folk music*. <https://vimeo.com/206395860>. Ανακτήθηκε στις 5-12-2022.

Πηγές φωτογραφικού υλικού

Εικόνα 1-

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cyrill_Damian_with_the_first_accordion_he_built.jpg

Εικόνα 2- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/503682>

Εικόνα 3-

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1899452090149367&set=pb.100063904449541.-2207520000>

Εικόνα 4-

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=463554489132389&set=pb.100064335266179.-2207520000&type=3>

Εικόνα 5- <https://vmrebetiko.gr/item/?id=2454>

Εικόνα 6-

<https://www.facebook.com/photo?fbid=486474910159320&set=pb.100063904449541.-2207520000>.

Εικόνα 7-

<https://www.facebook.com/photo?fbid=1463187610598008&set=a.146318734726470>

Εικόνα 8-

<https://www.trimis.com.gr/%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%B5-%CE%BC%CE%B1%CF%82.html>

Εικόνα 9- [https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=GA-7374&RecordTitle=&RecordCompany=ODEON%20\(%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3\)%2078%20%CE%A3%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%95%CE%A3&RecordType=78](https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=GA-7374&RecordTitle=&RecordCompany=ODEON%20(%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3)%2078%20%CE%A3%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%95%CE%A3&RecordType=78) και

<https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=7PG%202918#results>

<https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=7PG%202918#results>

Εικόνα 10- <https://agriniostories.gr/markos-vamvakaris-oles-oi-technes-poykama/>

Οι λαϊκοί χοροί του ρεμπέτικου τραγουδιού

Γιώργος Γεωργούδης

Οι Λαϊκοί Χοροί του Ρεμπέτικου Τραγουδιού

Γιώργος Γεωργούδης

(Καθηγητής Φυσικής Αγωγής με ειδικευση στους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς)

Οι χοροί (κατηγορίες) στο ρεμπέτικο:

- Συρτός (δίμετρο, τερτάμετρο)
- Μπάλος
- Συρτόμπαλος
- Καλαματιανός
- Καρσιλαμάς (απτάλικος, απλός, αργός, ανάποδος)
- Ζεϊμπέκικο (αϊβαλιώτικο, απτάλικο, καμηλιέριο, Πέργαμος)
- Τσιφτετέλι
- Βαλς
- Χασαποσέρβικος
- Χασάπικο (Πολίτικο χασάπικο ή αργό χασάπικο και Ταταυλιανό)

Επιρροές και διαμόρφωση του μουσικοχορευτικού ρεπερτορίου και του ύφους

Οι πρόσφυγες που έφυγαν από τους τόπους τους και τα μέρη της Μικράς Ασίας και της Κωνσταντινούπολης είναι αυτοί που έχουν καθορίσει το χορευτικό ύφος και ρεπερτόριο του ρεμπέτικου τραγουδιού

Επιρροές και διαμόρφωση του μουσικοχορευτικού ρεπερτορίου και του ύφους

- Το ύφος, «στυλ», των τραγουδιών (σε ό,τι αφορά τον χορό) στηρίζεται και βασίζεται πάνω στο προϋπάρχον ύφος της όλης Μικρασιάτικης μουσικοχορευτικής παράδοσης
- Τα μουσικά όργανα και τις τεχνικές που έφεραν μαζί τους από τις περιοχές της Μικράς Ασίας και της Κωνσταντινούπολης
- Οι ενδυμασίες

Συρτός

Συρτός

Δίμετρο συρτό (χορός «Στα δυο»)

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 2 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Κυκλικό σχήμα ή ζευγαρωτό
- Ζευγαρωτή ομοιογενής φόρμα ή ζευγαρωτή φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση (χρήση χώρου στον αυτοσχεδιασμό)
- Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένα χέρια
- Από άνδρες και γυναίκες σε ζευγάρια
- Μουσικά μέτρα: 2/4, 4/4, 4/8

Συρτός

Τετράμετρο συρτό (χορός τύπου «Στα δυο»)

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 4 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Κυκλικό σχήμα
- Αλυσιδωτή ομοιογενής φόρμα
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση
- Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένα χέρια
- Από άνδρες και γυναίκες
- Μουσικά μέτρα: 2/4, 4/4, 4/8

Μπάλος

Χορός τύπου «Στα δυο»

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 2 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Ζευγαρωτό σχήμα
- Φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση με εναλλαγές (ελεύθερη χρήση του χώρου)
- Χέρια ελεύθερα
- Από άνδρες και γυναίκες σε ζευγάρια
- Μουσικά μέτρα: 2/4, 4/4

Καλαματιανός

Χορός τύπου «Στα δυο»

- Καλαματιανός ορίζεται ο τετράμετρος συρτός με μουσικό μέτρο 7/8 και χορεύεται πανελλαδικά
- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 4 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Κυκλικό σχήμα
- Αλυσιδωτή ομοιογενής φόρμα
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση
- Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένα χέρια
- Από άνδρες και γυναίκες
- Μουσικό μέτρο: 7/8

Καρσιλαμάς

Καρσιλαμάς

- Μουσικό μέτρο: 9/8
- 4 υποκατηγορίες
- Απτάλικος καρσιλαμάς | 3+2+2+2/8
- Απλός καρσιλαμάς ή «Αϊδίνικος» | 2+2+2+3/8 (πιο γρήγορος)
- Αργός καρσιλαμάς | 2+2+2+3/8
- Ανάποδος καρσιλαμάς | 2+3+2+2/8

Καρσιλαμάς

Μίξη μερών του «Στα τρία» και μερών του «Στα δυο»

- Ζευγαρωτό σχήμα
- Φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση με εναλλαγές (ελεύθερη χρήση του χώρου)
- Χέρια ελεύθερα
- Από άνδρες και γυναίκες σε ζευγάρια, είτε από ζευγάρι ανδρών, είτε από ζευγάρι γυναικών

Ζεϊμπέκικο

Ζεϊμπέκικο

- Μουσικό μέτρο: 9/4
- 4 υποκατηγορίες
- Αϊβαλιώτικο ζεϊμπέκικο | 2+2+2+3/4
- Απτάλικο ζεϊμπέκικο | 3+2+2+2/4
- Καμηλιέρικο ζεϊμπέκικο | 2+2+2+3/4
- Πέργαμος | 3+2+2+2/4

Ζεϊμπέκικο

Μίξη μερών του «Στα τρία» και μερών του «Στα δυο»

- Μονήρης χορός
- Φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση με εναλλαγές (ελεύθερη χρήση του χώρου)
- Χέρια ελεύθερα
- Ανδρικός χορός

Τσιφτετέλι

Τσιφτετέλι

Χορός τύπου «Στα δυο»

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 2 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Ζευγαρωτό σχήμα
- Φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση με εναλλαγές (ελεύθερη χρήση του χώρου)
- Χέρια ελεύθερα
- Από γυναίκες σε ζευγάρια
- Μουσικά μέτρα: 4/4

Βαλς

Βαλς

Χορός τύπου «Στα δυο»

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 2 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Ζευγαρωτό σχήμα
- Φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση με εναλλαγές (ελεύθερη χρήση του χώρου)
- Χέρια πιασμένα απ' την παλάμη κι απ' την πλάτη
- Από άνδρες και γυναίκες σε ζευγάρια
- Μουσικό μέτρο: 3/4

Χασαποσέρβικος

Χασαποσέρβικος

Χορός τύπου «Στα τρία»

- Η χορευτική φράση ολοκληρώνεται σε 3 μουσικά μέτρα/μέρη (μουσικές φράσεις)
- Κυκλικό σχήμα
- Αλυσιδωτή ομοιογενής φόρμα
- Δεξιόστροφη κατεύθυνση
- Λαβή με τα χέρια πιασμένα απ' τους ώμους
- Από άνδρες και γυναίκες
- Μουσικό μέτρο: 2/4

Χασάπικος

Χασάπικος

*Ή Πολίτικο χασάπικο ή αργό χασάπικο
Μίξη μερών του «Στα τρία» και μερών του «Στα δυο»*

- Αλυσιδωτή εναλλασσόμενη φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού
- Πάνω στο βασικό χορευτικό μοτίβο βασίζονται και αναπτύσσονται όλες οι παραλλαγές
- Επιτόπια χρήση του χώρου
- Λαβή με τα χέρια πιασμένα απ' τους ώμους
- Αντρικός χορός των μακελάρηδων της Πόλης που χορευόταν κατά παρέες
- Μουσικό μέτρο: 2/4

Σας ευχαριστώ...

Markos the soul of rebetiko. Rebetiko as a living heritage of humanity

George Makris

I will start first with the second part of my presentation. Let us keep alive in our thinking that: The necessary and basic condition for the recognition of an element to be part of the Cultural Heritage of Humanity by UNESCO is that this element remains alive, continues to creatively activate its eternal course of life, inspiring up today, especially young people...

On March 21st and 22nd 2014 we presented for the first time, with the music group "Parapetameni", at the Municipal Gallery of Piraeus, a historical tribute entitled "Footprints of the rebetiko in the neighborhoods of Piraeus". A tribute that was repeated, over time, several times afterwards, such as in the garden of the F. Anogianakis Museum of Folk Instruments in area of Plaka, Athens in September 2014, in various music scenes in Athens, at the headquarters of the Likio of Greek women in Athens Kolonaki area, at the state television in the show "Salt of the Earth" with the title "Hello Immortal Perea" ¹ etc.

Εκδήλωση στη Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά. «Το ρεμπέτικο και τα τοπωνύμια του Πειραιά που συνδέονται με αυτό» Παρουσίαση Θανάσης Βλάχος. Στη φωτογραφία ο Θανάσης Βλάχος με την κόρη του Δημήτρη Γκόγκου Μπαγιαντέρα, Έλλη

Event at the Municipal Gallery of Piraeus. "The rebetiko and the toponyms of Piraeus connected with it" Presentation by Thanasis Vlachos. In the photo, Thanasis Vlachos with Dimitris Gogos Bayandera's daughter, Elli.

The material of the tribute and its presentation is due to the engineer friend Thanasis Vlachos, the musical editing and selection of the songs was organized by Spyros Goumas and the "Parapetameni" musicians Spyros Goumas, Kostas Trifonopoulos, Isidoros Pateros, Fotini Karababa, Polytime Toli and George Makris carried out the program.

The event at the museum of folk instruments in Plaka is historic, because on the initiative of Lambros Liavas, musicologist professor of the University of Athens and Stavroula Fotopoulou, Director of the Newer Cultural Heritage of the Ministry of Culture and Sports,

had the inspiration to include the rebetiko as an element of the cultural heritage of humanity of UNESCO.

We were proposed as a music group "Parapetameni" to contribute to the creation of the necessary folder. Of course, we responded to the maximum extent, according to our capabilities, utilizing the rich material we have gathered since 2009 from the international seminar-meeting of Skyros and so three years later, in December 2017, **the recognition with praise of the rebetiko took place as an element of UNESCO's Intangible Cultural Heritage**².

Εκδήλωση στο Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων. «Το ρεμπέτικο και τα τοπωνύμια του Πειραιά που συνδέονται με αυτό» Παρουσίαση Θανάσης Βλάχος. Παίζει το μουσικό ρεμπέτικο σχήμα Παραπεταμένοι.

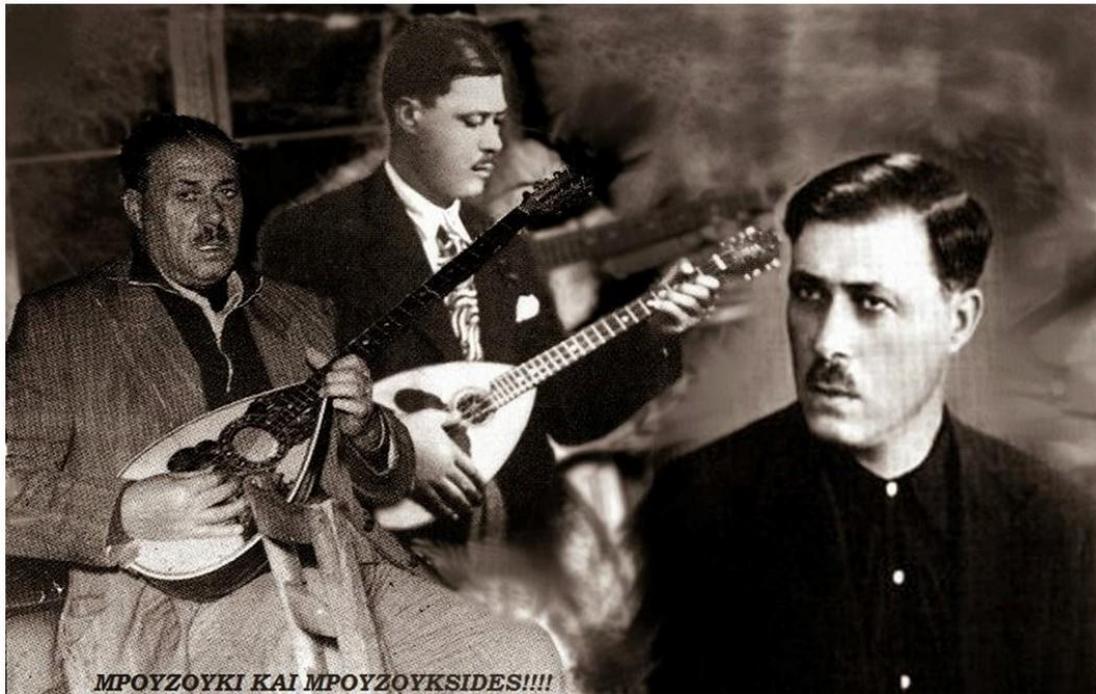
Musical Event at Museum of Popular Instruments. "Rebetiko and the toponyms of Piraeus connected with it" Presentation by Thanasis Vlachos. Rebetiko concert by the rebetiko group Parapetameni .

Rebetiko, a music that was produced, sprang up and flared up in Piraeus, with the contribution over time of various musical influences, activating emotions and expectations. Rebetiko is a musical "journey", through socio-political situations and events which it captured in a unique way on its songs body.

Its content is the praise for love, friendship, "besa"³, complaint about social injustice, betrayal, strangeness, unemployment, the heartlessness of the state authorities. A clear unconventional attitude, which in the course of time cost it harsh persecution and the creation of artificially negative stereotypes, many of which follow it even to this day.

Rebetiko is a creation of both delinquency and "prison" because delinquency is also part of the big social picture and also produces artistic work. Think for a moment a society, a world without the artistic imprint of "delinquent artists" such as Caravaggio, Henri de Toulouse-Lautrec, Edgar Allan Poe, Nazim Hikmet, Benvenuto Cellini, Charles Baudelaire, Gautier, Baudiliani, the cruel Skrivanos and Genitsaris or the unfortunate Delias et al.

Markos the soul of rebetiko, 119 years since his birth and 52 since his death, in 1972. A Doric male tortured figure that supports with his "enormous size" the entire edifice of the rebetiko with the support of so many wonderful "craftsmen of rebetiko". Perhaps, Markos Vamvakaris is the most accomplished songwriter concerning music and lyrics.

Simple, precise, unyielding in expression and unpretentiously rough. In love and tender despite the harsh words he utters in a strange way of his own. He radiates respect, love and understanding. During Markos rebetiko years, poverty, unhappiness and injustice are externalized with his songs directly and authentically through a real need. His songs represent the social "we" where Markos belongs and is part of. It doesn't belong anywhere else. He lives, breathes, composes and sings in it (We). He sympathizes with that.

He is its permanent and eternal "resident". His musical and poetic selflessness is immediately perceptible, you can sense it. He never implies anything else; he "embellishes" and "legitimizes" them in a transparent way, with the pure and mischievous look of a child. The rebetiko of everyday life and of the breadwinners is not put into moulds. It is carved by the people for the people and its timelessness reaches to this day.

Neither the censorship and the criminal prosecution of its contributors, nor the exile and the old and new "responsible" of artistic musical "decency" disappeared it. It is revived virtually and spontaneously every day in the songs and musical events of the young people, in their feasts and meetings, in their new structured studies, in their 'clear' views, in their love for a better and fairer life. There is hope.

Rebetiko is not a flag of convenience. It is a way of life and life will continue on its difficult path as long as there are people.

Markos Vamvakaris was born on 10 May 1905 in Syros. His generation of Catholic farmers was poor. He was the first-born child of his family. His Catholic religious background, among other things, gave him the illicit "Francos" which he kept until the end of his life, along with a special relationship with certain elements of classical music. In those days, the poor of Syros were the Catholics and most of them were concentrated in the settlement of Skali in Upper Syros.

His grandfather composed songs with themes drawn from the life of his island and the particular region where he lived with his family. Marko's father played the zabuna, one of

the many types of zabuna, named after the region where it is played. Markos himself, since he was a young child, played a tuba to keep the rhythm, called tubi on the island.

The unbearable financial needs of his large family forced him to give up school early. They had to live, eat, shelter and push their lives forward, however difficult it was. Necessity forced him to work in grocery stores, spinning mills, as a shoemaker, loader, docker, newsboy and many other jobs. The talented Markos later captured them in his discography such as in Klostirou, Marko the handyman, etc. Of course, the goddess of art first touched him when his father played the zabuna and he accompanied him with his bun at festivals, weddings, engagements and other social events.

In 1920, at the age of 15, he left his island at the risk of being arrested by the police. In his youthful follies he had done some damage to an aunt's house. In Piraeus, Marcos began attending the wild school of the "sidewalk". Alone and unprotected, in the unknown and wild environment of the port during the interwar period, he began to lead a life of "vagrancy", as he describes himself in his biography⁴. He worked until 1935 in the "karvouniarika" (kilns) as a loader and in the public slaughterhouses of Piraeus.

During all this time he sucked in experiences and images that later spread to his discography and coloured our lives. A musical reportage and a peculiar social critique are Markos' songs. During this period, he was motivated by the bouzouki playing by an amateur musician, Nikos Aivaliotis, a friend of his father. He learned bouzouki by his own, subsequently creating the roots of our unsurpassed rebetiko song. Markos was an open-minded man and used the body of his songs in a magical way on all three levels, music, rhythm and lyrics. He is our leading timeless "rhapsodist".

*In 1933, after the urging of the great musician Spyros Peristeris, he recorded two songs for Parlophone with his bouzouki and his voice. The orchestral zeibekiko "Arap zeibekiko" and "Karantouzeni". I wanted you to come to our club, dude... and it goes boom. The people's hearts were touched and broken. In 1934, the historic musical group was formed, the first professional rebetiko ensemble entitled "**Tetras i xakousti tou Pireos**", with Marko Vamvakaris, George Batis, Anestos Delias and Stratos Payoumtzis.*

The first professional company sets fire to the "fuse" of rebetiko. Spyros Peristeris mediates and promotes the company's further communication with the wider public. It also mediates in a rural center of Piraeus, the mantra of Sarandopoulos, and thus the rebetiko company appears together with a group of excellent Smyrna musicians presenting to the large audience the two excellent musical types of programs.

The richness of Smyrna's heritage and the rebetiko, born and flourished in Piraeus fertilized over time by various musical origins. In a short time, the two musical groups become independent and rebetiko brings out its own style with its own zugia⁴ instruments, bouzouki, guitar, baglama combined with the exceptional idiosyncratic hard and realistic voices of the singers, which contribute to its unique style and sound rebetiko song

Marcos had two marriages. The first one with Eleni Mavroudi (Zigoala) was stormy and broke up very early, but his wife's financial claims were maintained for some time. His second marriage with Evangelia Vergiou lucky. Although they lost two children, the remaining three who survived not only honored their father's name but also carved out a

remarkable personal life course for each one. Vassilis, the eldest, is a successful ship owner, capitalizing on his nautical experience.

The second, Stelios, charted a remarkable musical path in his life having obtained from his young years the listening of his father, which also led to personal expressive paths with the bouzouki and his groundbreaking compositions. Unfortunately, Stelios left early for the long journey, on June 17, 2019 at the age of 72. Domenico, the youngest, also followed the path of a musician and after serving for several years in the field of rebetiko and folk music in general, for several years now he has been teaching piano and folk instruments.

Markos from 1933 to April 1941 created the largest volume of his discography. In April 1941, the Germans during the Second World War occupied Greece and at the beginning of the occupation they commandeered the Columbia record factory. During the occupation, as is known, there was no record production. We should point out that during the dictatorship from 1936 to 1941 posed by Ioannis Metaxas the facts changed. In particular, the imposed censorship limited the lyrical scope by banning phrases and words, banned the heritage of *amane*, musical trisemitons, which allegedly referred to oriental musical forms, etc. Most musicians obeyed according to the orders of Fascist regime, among them was Marcos.

During the occupation, folk musicians made a living in small and crudely arranged entertainment venues. The "audience was exceptional", agents of the Germans, agents of the resistance, women of liberal morals and traffickers. All of this for a plate of food!

Markos, like several other musicians during the occupation found refuge in Thessaloniki. There, a police director of the Security and known anti-communist Nikos Moushounidis, lover of rebetiko and best man of Vassilis Tsitsanis, offered the musicians, by their own admission, temporary shelter and protection to earn a living.

After the end of war, Markos experiences the worst period of his life. The liberated society is looking for other musical avenues and ways of entertainment. It pushes aside everything that reminds the old and tragic situation and its problems. Desperately is searching for new solutions. It starts looking for more digestible entertainment and juke box music libraries reign. During the period 1946-1960, Markos recorded few songs and together with his son Stelios plays in small cafes and taverns and earn some money with the

Our great bard is ignored, marginalized and further excommunicated by the Catholic Church because of his second marriage and disparaged when he is put on some stages in a back place for a meager living income in the form of charity. This is the sad period when opportunists and hustlers of money try to change the course of our country's musical history and flood the country with stolen "Indo-Euro-Arab" music they have left no room for sensitive and authentic musical creation. Markos with serious health problems in his home in Nice, suffering from a kidney failure due to diabetes mellitus and a deformed arthritis in his hands that prevented him from stroking and listening to the extension of his heart, namely his bouzouki.

Society in the 1950's had taken, as in the whole Western world, a consumerist turn with a desire to enjoy what it had been deprived of during the war, the occupation and the adventure of the fratricidal civil war. The popular centers in the general frenzy changed their entertainment codes. Markos could not penetrate the public, who were looking for other kinds of palatable music and songs.

Until towards the end of the 1950s, Columbia, after a proposal and encouragement from the great Vassilis Tsitsanis, decided to release old and new songs by Markos, sung by Grigoris Bithikotsis, Angela Greka, Katie Gray etc. And so, begins the second great career, for the bard of our rebetiko music. The good last years of the life honor the first years, as a Greek proverb inform us.

Colorized excerpt of a Belgian documentary about Greek music, showing the legendary pioneers of bouzouki, Markos Vamvakaris and Vassilis Tsitsanis. Vamvakaris plays the song "Antilaloun I filakes" and Tsitsanis the song "Sinefiasmeni Kiriaki". They both improvise at the beginning. The editing of the 15/07/1963 https://youtu.be/KzPP-RDxK2I?si=X2z9JA5sfnk_11Nf

black and white video was done with the artificial intelligence method DeOldify.

Markos Vamvakaris discography is very large. He recorded more than 200 songs in his lifetime, with his peculiar hard, deep and lyrical voice that touches you directly and without fioritures. On 131 of them he was a composer and on many of them he was a lyricist. 89 songs were by other composers and lyricists such as 30 by Spyros Peristeri, 24 by Vassilis Tsitsanis, 7 by Apostolos Hadjichristou etc. A second career for Markos was a fact, proving the timelessness of Markos and popular music, which played an essential role in the creation of the identity of the modern Greek and the musical course of our modern Greek music.

Markos traveled to the neighborhood of the angels relatively young, 67 years old. The calendar read February 8, 1972 and his final resting place is the Nikea's Cemetery, area where his home was located. As his son Domenico informs us, the family borrowed money for his burial...

Bibliography - Notes:

1. "The Salt of the Earth" "Hello, Piraeus, immortal" The rebetika of Piraeus, Piraeus in rebetiko" | ERT <https://youtu.be/lzjFkYASGbY?si=48CC1LWkjFU4-b5T>
2. Inscribed in 2017 (12.COM) on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity <https://ich.unesco.org/en/RL/rebetiko-01291>
3. "besa" The word besa is Albanian and dates back to the 12th century, with the meaning of honor, trust, mutual help, a meaning that is preserved up to day.
4. Markos Vamvarkaris. Autobiography. Introduction Presentation by Angeliki Vellou-Kyle, Papazisis Publications, Athens 1978.
5. Two instruments together are called "Zigia". In mainland Greece they usually use "Zigies". Two zournades (one for the melody and one for the equal) and the dulcimer. After the 19th century, the "Zigies" replaced the yokes with clarinet, violin, lute, tambourine and santouri. In rebetiko the basic "Zigia" is bouzouki, baglama and guitar.
6. Sponge. The small saucer in which the audience of rebetiko music in taverns or elsewhere deposited their tribute for the benefit of distressed bouzouki players and singer who were forced to play in this way in order to survive.
<https://www.slang.gr/lemma/20248-sfouggaras>

The harmonica and the accordion in rebetiko music. The example in the discography of Markos Vamvakaris.

Aikaterini-Mirto Fatourou

In relation to the 14th international meeting for rebetiko music in Skyros, I would like to do a short retrospective on the history of the accordion and focus on the recordings of Vamvakaris that included the accordion in an effort to highlight the accordionists of the time and the role of the instrument.

The occasion was the song we were taught these days "San eisai magkas kai dais" by Markos Vamvakaris which consists of an orchestra with bouzouki, guitar and harmonica, the ancestor of accordion.

Picture 1- Cyril Demian with the accordion he invented in 1829

The musical instrument called the accordion was patented on May 6, 1829 in Vienna by its creator, Cyril Demian.

At the same time, a patent was filed in London by Charles Wheatstone for an instrument called the concertina. (Wayne, 2009)

It is a period when many new constructions of musical instruments are made in Europe, including those with free reeds. Until 1970, these instruments were developed, adapted and systematized, having today instruments such as the accordion, the bandoneon and the bayan.

Picture 26- The concertina built by Charles Wheatstone

The Harmonica

Picture 3- Harmonica Hohner

The harmonica that will concern us today due to its use in recordings of rebetiko songs is quite similar to Demian's accordion and it came to Greece after the Asia Minor Catastrophe by musicians who arrived in Greece at that time. It is a diatonic instrument, that is, each button sounds a different tonal pitch when opening and a different pitch when closing the bellows.

The harmonica due to its use in recordings of rebetiko songs is quite similar to Demian's accordion and it came to Greece after the Asia Minor Catastrophe by musicians who arrived in Greece at that time. It is a diatonic instrument, that is, each button sounds a different tonal pitch when opening and a different pitch when closing the bellows. So, in order to play a continuous series of notes the bellows must be opened and closed continuously while to play an arpeggio you need to open or close the bellows once.

This as you can imagine means very fast bellows changes to complete a phrase but also different use of ornaments due to the physiology of the instrument.

Bellows changes are not discernible in recordings since the sound is not affected by them. It has one or two rows of buttons on the right side and on the left side of the instrument there are usually some "spoons" or buttons that are not usually played on recordings (Androulakis, 2011).

If we compare it with today's accordion, it had a sharper sound, the bellows closing straps were placed in front and behind the instrument and not above and below as they are today and finally in some harmonicas there was a right hand thumb support strap for better bellows control. There are different types of harmonicas depending on the manufacturer and thus many differences can be observed in each instrument. As the accordion virtuoso Iraklis Vavatsikas reports, the Smyrni people had developed this instrument so much that they had also made their own system to play folk music, a system that was convenient for playing the greek folk scales, augmented second step, etc. (Skamnelos, 2016).

Picture 4- Harmonica

Picture 5- Kounadis Archive Harmonica

While there are some harmonicas from that period in Greece, it cannot be identified that they are the ones used in the recordings or that they belonged to any of the musicians mentioned below. We can only tell through some photographs which instruments were used in the recordings (Androulakis, 2011).

Until 1922, most Greek-language recordings took place in Istanbul and Izmir. In Athens they were few and in America they increased after 1917. With the emigration of the Greeks in 1922, valuable information about the musical activity of that period was lost.

With the establishment of the Asia Minor instrument players in Athens, significant changes are made in the musical life of the city. All these musicians are active and collaborate with local musicians and Athens is now their center (Kalyviotis, 2003). This exchange brought rapid changes to the landscape with recordings and appearances in entertainment centers. (Androulakis, 2011)

Since 1924, dealerships and branches of the recording companies Columbia, His Master's Voice, Odeon and Parlophone have been established in Greece. The directors of these companies were Panagiotis Toundas, Dimitris Semsis, Kostas Skarvelis, Ioannis Ogdontakis and Spyros Peristeris, most of them of Asia Minor origin shaping the newest style in the folk song of the Greek area. Most of them use the harmonica in their recordings.

Unfortunately, in most of the recordings, the instrumentalists who played the harmonica or accordion cannot be identified since they were not usually mentioned on the record labels. The great difficulty can be seen in the following example: In the interview that the relatives of Michalis Trimis gave to the journalist Ilias Voliotis-Kapetanakis, they mention that Trimis said that he played on the last record of Hatzichristos. Hatzichristo's last record does not contain an accordion, but the penultimate one does. If this claim is correct, there is a possibility that Michalis Trimis played in the 1956 tsifteteli "Glendi-Agapi".

In some recordings, however, things are easier since there is an address by the musician in the recording. This is how we hear:

"Hello Trimis with your bellows" in "San eisai magkas kai dais" by Markos Vamvakaris singing with Rita Ambatzi in 1934.

"Hello Trimmaki with your bellows" says Rosa Eskenazi in the 1934 Sylviriano Sirtos

"Hello Papatzis with your harmonica" can be heard in the composition of Spyros Peristeris in Güzel Hasap in 1937.

Antonis Amiralis (or Papatzis)

Picture 6- Antonis Amiralis

Most recordings with harmonica or "fisa" or "misophonia" as it was called in the discography of 78 rpm discs belong to Antonis Amiralis (or Papatzis). He was born in Smyrna in 1896 and died in Athens in 1959, he was a self-taught musician, he played the harmonica and later the accordion as well as other musical instruments, he was a composer and lyricist. He has recorded 86 instrumental compositions from the tradition of Smyrna as well as folk ones, including island and later rebetiko music. Among the few compositions of his that made it to the discography of 78 rpm disks is "Tha pernao opos prota" with Rita Ambatzi. He was collaborating closely with Antonis Dalgas, Roukounas, Sofroniou, Dousias, Karipis and Skarvelis and Tetos Dimitriadis.

Iraklis Vavatsikas, researching the special technique and aesthetics developed by Antonis Amiralis, states that: (Dimitropoulos, 2018)

"Through the recordings we hear a playing that is a code, probably Antonis Amiralis was sending us signals about the subject of aesthetics, technique, the presence of the accordion, the position of the accordion in Greek and popular music, and at the moment many accordionists feel that we are influenced by this person who existed 80 years before us. I have been influenced by the sound and playing of Antonis Amiralis. I understand that he has created a sound code, a musical world which is very specific".

Michalis Trimis

Another important musician who played the harmonica was Michalis Trimis. He was born in Athens on June 15, 1907 and died on April 18, 1981.

His father, Spyros Trimis, played the harmonica and from a very young age Michalis started playing secretly an old instrument. Despite his father's objections, at the age of 14 they were already playing together and in order to distinguish them they called him "Trimis" and "Trimaki". According to his

Picture 7- Michalis Trimis

grandson: "Michalis Trimis played the harmonica until 1938, while after 1946 he only played the accordion, after all, misophonia was no longer wanted in orchestras. It was a more one-dimensional instrument than the accordion, which replaced it. Grandfather Michalis was in love with the accordion, he had immersed himself very deeply into the secrets of the instrument, both musically and constructionally, since he worked as a repairer. The Germans had ordered him to repair their accordions and they sent him food with which he helped his neighbors during the Occupation. He had also collaborated with the music label Nakas. All the accordions, which Filippos Nakas brought from Italy, first went to the grandfather's workshop to be tuned - because the accordion is also tuned - and then they went out for sale. He was making their vibratos. He wanted the instrument to sound in his own way."

Picture 8- Stelios and Michalis Trimis.

From 1960 onwards he dedicates himself to accordion repairs and tunings and a little later he and his son Stelios open an accordion repair workshop. After his death, his son and grandson opened the Music House Trimis, which continues to this day. (Voliotis-Kapetanakis, 2010) (Mauriki, 2012)

Initially, the harmonica coexisted with violins or mandolins or with guitar and mandola, while later instruments such as

canon, bouzouki and baglamas were added to Skarvelis' orchestrations, something that was not common in Istanbul.

Vassilis and Yagos Psamathianos, Stefos, for whom there is no further information, Nikos Koulaxizis and his sons Giorgos and Lazaros and Spyros Peristeris also recorded with harmonicas. Also, many musicians who came from Asia Minor played the harmonica or accordion among them Spyros Peristeris, Apostolos Hatzichristos and Yiannis Papaioannou. (Chondropidas, 2020) (Papaspilios, 2020)

The accordion

From the 1930s, the appearance of harmonica on the stage and recordings begins to diminish and most harmonica players turn to the accordion. The accordion has a bassier sound than the harmonica, it can blend better with the sound of the bouzouki and it is not a diatonic instrument, thus making its use easier and accordion and bouzouki ornaments

can now be common, so their coexistence is more harmonious. For example, the song of Markos "Matsakia pentohiliara" recorded in 1947 by an orchestra with two bouzoukis, guitar, baglama and accordion brings to mind the sound of the harmonica. In the song "Angelokamomeni mou", composed on the same music and recorded in 1961 with an orchestra of two bouzoukis, baglama, guitar, violin, piano and accordion played by Giorgos Koinousis, the style is very different and closer to the sound of the accordion as we know it today.

Picture 9- "Matsakia pentohiliara", Markos Vamvakaris-1947. Orchestra: Bouzouki, baglamas, accordion and "Angelokamomeni mou", Markos Vamvakaris- 1961. Orchestra: Bouzouki, baglamas, accordion, guitar, violin, piano

The recordings in which the accordion participates increase in the 1950s and as Evangelia Margaroni, pianist, accordionist and collaborator of Vassilis Tsitsanis for 34 years, mentions:

"Recordings were then done with wax. We were going to do recordings with the intention of playing 4,5,6 songs and our day would pass sometimes with one song and sometimes with none. Because mistakes were made, the wax ran out and there was nothing left. Just tiredness from the whole day. From 8 in the morning until the afternoon. Meanwhile, when I met Mitsakis, he was at Odeon, I was at Columbia. At the time, the Columbia musicians were not supposed to play at the Odeon as well. So Mitsakis talked to Matsas, who was collaborating with Benveniste at the time and he also took me to the Odeon. And from then on, I was Tuesday-Thursday-Saturday at the Columbia and Monday-Wednesday-Friday at the Odeon. [...] I played with all the old musicians in the recordings. I don't remember the songs I play, but if I listen to them on the radio, I recognize that I have played them. I can't remember how many songs though. On the records, I recorded five days a week for 10 years." She has collaborated with over 250 musicians on many types of traditional, popular and rebetiko songs. (Margaroni, 2018)

Trying to collect the names of the accordionists in addition to the recordings, I turned to Ilias Petropoulos' book "Rebetika Tragoudia" where there is rich photographic material. However, it was noticed that in photos where the musicians were seated in two rows, the names of the musicians sitting in the back row are not written in the caption.

Thus, much information is missing for their identification and extensive research is required to highlight the accordionists of the time and their work. From the data collected so far, accordionists active until the 1960s are: Vangelis Mathas, Bobonis, Stamatis Benetas, Tolis Esdras, Andreas o Kalokardos, Thanasakis, Vassilis Vassiliadis, Andreas Balaouras, Evangelia Margaroni, Christos (most famous as Takis) Soukas, Stavros Hatzidakis, Sotiris Zoipoulos, Lela Papadopoulou, Yannis Patrinos, Vassilis Vassiliou, Anastasios Smyrloglou, Andreas Tsekouras, George Koinousis, George Rovertakis Vassilis Derebeis, Argyris Stasoulakis, Michalis Souyoul and George and Lazaros Koulaxizis. (Perpiniadis & Balachoutis, 2000) (Petropoulos, 1991)

What was also noticed from the photographic material is that in the 60's accordions appear more and more often in orchestras and there is also a photo with two accordionists on stage. However, the difficulty in collecting data for each accordionist is great. Especially for those who have not recorded it is difficult to find information about their career or even their last name. For those who have a richer discography, it is easier to find some elements which, however, remain missing.

The use of the harmonica and the accordion in the recordings of Markos Vamvakaris

Picture 10- Early 1950s Syros Island, Markos Vamvakaris (bouzouki), two unknown women (one playing guitar), Giorgos Robertakis (accordion) and an unknown man (bouzouki).

According to the musicologist Panagiotis Kounadis, the recorded songs of Markos Vamvakaris from 1932 to 1960 were 149 songs of his own composition and 220 as a

performer (131 of them being his compositions and the remaining 89 compositions by Peristeris (30), Tsitsanis (24), Hatzichristou (7) and others (see Tables 1 & 2)

From the complete works of Markos Vamvakaris. as posted by Yiannis Tzanidis, it appears that the only song in which there is a harmonica from Vamvakaris' discography (which is the only one in which Vamvakaris collaborates with Rita Ambatzis) is "San eisai magkas kai dais" which was recorded in 1934. From the address in the recording, we understand that Trimis is playing the harmonica. If we search on the internet, we will mistakenly find that Giorgos Trimis is playing, but as we have seen before, it could have been Michalis Trimis who played the harmonica. In the recording, Markos Vamvakaris plays the bouzouki and Kostas Karipis plays the guitar. In the second performance of the piece, just a few months later, there is no harmonica but a violin and Anna Pagana (from Istanbul) and Maritsa Pandra perform. Three years later, in 1937 is the next recording with an accordion now on the song "Eisai melahrino kai nostimo". The orchestra includes bouzouki, baglama and accordion and is one of the first appearances of an accordion in the rebetiko discography, while it was created shortly before the implementation of the censorship of Metaxas dictatorship. (Tzanidis, n.d.). In 1937, "Exi gkomenes afrates" was also recorded, which was released in 1941 with its title changed due to the censorship into "There are omorfes afrates". A total of 33 pieces were counted which are now exclusively played by accordion and not by harmonica.

We can divide these recordings into two periods with the first being from 1937 to 1948 and the second from 1961 to 1965. The first period includes 16 songs and we have no information about the accordionists who recorded them while the recordings were taking place at Odeon and Parlophone. The orchestras of these recordings included a bouzouki or two, guitar, accordion and baglama. In the second period, the 17 recordings are shared between the accordionists Giorgos Koinousis (10), Argyris Stasoulakis (6), Stelios Karmaniolas (1) and Christos Soukas (1) and took place in the studios of Odeon, Columbia and His Master's Voice while these orchestras were larger and usually included one, two or three bouzoukis, guitar, accordion, usually violin and less often piano, drums and bass. It was also noticed that different singers were singing compared to the first period during which most of the songs were sung by Vamvakaris himself. The direction of these orchestras either in the first period or in the second was shared between Spyros Peristeris and Markos Vamvakaris and most of the songs are in a zeibekiko or hasapiko rhythm.

Epilogue

The harmonica played a leading role in the music of Smyrna and Istanbul. In the rebetiko song it is combined with other instruments and its role is more of an accompaniment. From 1935 onwards with the advent of the accordion, the harmonica is abandoned and we have

the sound of the accordion accompanying the bouzouki in the recordings. Already from 1960 onwards, in addition to the electric sound and the setting of the stage, the accordion is now replaced by the harmonium with its characteristic sound and specifically the one of the Farfisa company.

As Ilias Voliotis-Kapetanakis observes, "In the pantheon of "rebetiko" song - probably in every pantheon - there are also those who sit in the back row of the stage, because they do not play the main instrument, they are not composers with a sweeping presence, they do not sing. The accompanying instruments of the popular orchestra have their own unseen value.

They give the measure of balance, they are selected and decorate the basic melody in the discography when the advanced technology means of recording are not yet available, but also on stage they "fill" the orchestra as fortunately the later powerful microphone facilities are missing". (Voliotis-Kapetanakis, 2003)

Many of the accordionists mentioned also played the piano or were also composers, and a network of musicians was observed which changed the shops in which they played every season. The same mobility exists in recordings. The listing and analysis of the recordings can bring more information about the playing style of each accordionist and the peculiarities in the playing style that each one had.

I could only wish for nothing more than for the research to continue to uncover even more evidence surrounding the harmonica and the accordion and the role they played in rebetiko singing.

Table 1- First Period of harmonica and accordion recordings

A/A	Τίτλος τραγουδιού	Έτος	Όργανο	Μουσικός
1	Σαν είσαι μάγκας και νταής	1934	Αρμόνικα	Τρίμης
2	Είσαι μελαχρινό και νόστιμο	1937	Ακορντεόν	
3	Θά ρθω να σε ξυπνήσω	1937	Ακορντεόν	
4	Για σένα υποφέρω	1937	Ακορντεόν	
5	Έχει όμορφες αφράτες	1937 (κυκλοφόρησε 1941)	Ακορντεόν	
6	Φίνα τά' χεις καταφέρει	1940	Ακορντεόν	
7	Αφότου εγεννήθηκα	1940	Ακορντεόν	
8	Κάτω εκεί στη Δραπετσώνα	1940	Ακορντεόν	
9	Κούλα Φραγκοσυριανή	1940	Ακορντεόν	
10	είσαι αφράτη σαν φραντζόλα	1940	Ακορντεόν	
11	Τα τσαγγαράκια	1941	Ακορντεόν	
12	Ματσάκια πεντοχίλιαρα	1947	Ακορντεόν	
13	Μες τη χασάπικη αγορά (1η) / το χασαπάκι	1947	Ακορντεόν	
14	Παιχνιδιάρα μου	1947	Ακορντεόν	
15	Θέλω να ξέρω κούκλα μου	1948	Ακορντεόν	
16	Δεν θέλω πλούτη και λεφτά	1948	Ακορντεόν	
17	Μη με πληγώνεις και πονώ	1948	Ακορντεόν	

Table 2- Second Period of harmonica and accordion recordings

18	Γαΐτανοφρυδούσα/Έλα να πάμε εκεί που λες	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
19	Αγγελοκαμωμένη μου	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
20	Διπρόσωπος	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
21	Μέσα στη νύχτα προχωρώ	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
22	Μπουζούκι μου που ακούγεσαι	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
23	Να πεθάνεις	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
24	Όλοι οι ρεμπέτες του ντουινιά	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
25	Μάγκικο τα δυο σου μάτια	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
26	Μέσα στη νύχτα προχωρώ	1961	Ακορντεόν	Στασουλάκης Αργύρης
27	Μπουζούκι μου που ακούγεσαι (ανέκδοτο στις 45")	1961	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
28	Παραπονιάρικό μου	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
29	Φεγγάρι αν είσαι λαμπερό	1961	Ακορντεόν	Αργύρης Στασουλάκης
30	Ο αχάριστος	1961 (κυκλοφόρησε 1962)	Ακορντεόν	Χρήστος Σούκας
31	Πάνε τα μαθήματα	1963 (κυκλοφόρησε 1965)	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
32	Μανούλα μου μάννα (2η)	1963	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
33	Αυτά τα λόγια τα σκληρά	1965	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης
34	Η Αδικημένη	1965	Ακορντεόν	Γιώργος Κοινούσης

Bibliography

Androulakis, G.-M. (2011). The harmonica: An unknown instrument of Rebetiko. University of Macedonia, Department of Music Science and Art.

Voliotis- Kapetanakis, Ilias (2003). Tolis Esdras, The accordion of the 'rebetiko'. Metronome, 10.

Voliotis- Kapetanakis, Ilias (2010). Michalis Trimis. Lord of the harmonica. Metronome, 36.

Dimitropoulos, N. (Director). (2018). Iraklis Vavatsikas- The accordion in the Smyrna and Rebetiko song. In The Salt of the Earth. ERT.

https://youtu.be/YlgOPVWqAYM?si=kRj_mOa50pr9darg

Kaliviotis, A. (2003). Smyrna, the musical life 1900-1922. Music Corner.

Margaroni, E. (2018). Evangelia Margaroni. 'I went through difficulties and sorrows, but I have no complaint' [Interview]. <https://www.ogdoo.gr/prosopa/synenteykseis/evaggelia-margaroni-o-tsitsanis-mou-elege-evaggelia-simeiose-to>

Mavriki, B. (2012). *The harmonica. Its history and role in the orchestras of Constantinople and Izmir, and in folk orchestras in Greece up to 1935*. TEI EPIROU, Department of Folk and Traditional Music, School of Music Technology.

Papaspiliou, K. (2020). *Yannis Papaioannou, The achrantos magkas*. Letters Publications.

Perpiniadis, V., & Balachoutis, K. (ed.). (2000). *Before the end*. Foreground.

Petropoulos, Ilias. (1991). *Rebetika Songs (14th)*. Cedar.

Skamnelos, M. (2016). *The technique and style of Lazaros Koulaxizis*. TEI EPIROU, Department of Folk and Traditional Music, School of Music Technology.

Tzanidis, G. (ex.). *Complete ergography of Markos Vamvakaris [dataset]*.

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1ZzgkQ_tR-ewinqLr695Fg3rxpBjHTHiojIDn1ujnc9s/edit#gid=789651596

Chondropidas, S. (2020). *Melodic patterns in the work of Spyros Peristeris*. University of Ioannina, School of Music Studies, Department of Music Studies.

Wayne, N. (2009). *The Invention and Evolution of the Wheatstone Concertina*. *The Galpin Society*, 62, 235–262.

Video

Kletsas G. Ilias. *Armonika*. Aptaliko.gr. https://youtu.be/kLSd_k_fKBk?si=jPBXbJ-4Q2htE2gw. Ανακτήθηκε στις 5-12-2022.

Parizanos-Mavrakis Aris. *The accordion in Greek folk music*. <https://vimeo.com/206395860>. Ανακτήθηκε στις 5-12-2022.

Sources of photographic material

Picture 1-

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cyrill_Damian_with_the_first_accordion_he_built.jpg

Picture 2- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/503682>

Picture 3-

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1899452090149367&set=pb.100063904449541.-2207520000>

Picture 4-

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=463554489132389&set=pb.100064335266179.-2207520000&type=3>

Picture 5- <https://vmrebetiko.gr/item/?id=2454>

Picture 6-

<https://www.facebook.com/photo?fbid=486474910159320&set=pb.100063904449541.-2207520000>.

Picture 7-

<https://www.facebook.com/photo?fbid=1463187610598008&set=a.146318734726470>

Picture 8-

<https://www.trimis.com.gr/%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%B5-%CE%BC%CE%B1%CF%82.html>

Picture 9- [https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=GA-7374&RecordTitle=&RecordCompany=ODEON%20\(%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3\)%2078%20%CE%A3%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%95%CE%A3&RecordType=78](https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=GA-7374&RecordTitle=&RecordCompany=ODEON%20(%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3)%2078%20%CE%A3%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%95%CE%A3&RecordType=78) και

<https://www.greekdiscography.gr/RecordCode.htm?RecordCode=7PG%202918#results>

Picture 10- <https://agriniostories.gr/markos-vamvakaris-oles-oi-technes-poykama/>

The folk dances of the rebetiko song

George Georgoudis

Physical education teacher specializing in Greek Traditional dances

The dances (categories) in rebetiko:

- *Sirtos (dimeter, tetrameter)*
- *Balos*
- *Sirto-balos*
- *Kalamatianos*
- *Karsilamas (Aptalikos, simple, slow, reverse)*
- *Zeibekiko (Ayvaliotiko, Aptaliko, Kamilieriko, Pergamos)*
- *Tsifteteli*
- *Waltz*
- *Hasaposervikos*
- *Hasapikos (Politiko Hasapiko, slow Hasapiko or Tatavliano)*

Influences and formation of the music-dance repertoire and style

The refugees who left their places from Asia Minor and Constantinople are the ones who have mostly defined the dance genre and the repertoire of the rebetiko song.

Influences and shaping of dance music repertory and genre.

- *The style of the songs (as far as the dance is concerned) is based on the pre-existing style of the entire Asia Minor music and dance tradition.*
- *The musical instruments and techniques they brought with them from the regions of Asia Minor and Constantinople.*
- *The outfits*

Sirtos (Dimeter sirtos-dance type “in two”)

- *The dance phrase is completed in 2 musical measures/parts (musical phrases)*
- *Circular or paired shape*
- *Paired homogeneous form or paired form of closed improvisation*
- *Clockwise direction (space usage in improvisation)*
- *Grip from the palms with bent arms*
- *From men and women in pairs*
- *Musical measures: 2/4, 4/4, 4/8*

Sirtos (tetrameter sirtos-dance type "in two")

- *The dance phrase is completed in 4 musical measures/parts (musical phrases)*
- *Circular shape*
- *Chained homogeneous form*
- *Clockwise direction*
- *Grip from the palms with bent arms*
- *From men and women*
- *Musical measures: 2/4, 4/4, 4/8*

Balos (dance type in "two")

- *The dance phrase is completed in two musical measures/parts (musical phrases)*
- *Circular shape*
- *Form of closed improvisation*
- *Clockwise direction with alternations (free use of space)*
- *Hands free*
- *From men and women in pairs*
- *Musical measures: 2/4, 4/4*

Kalamatianos (dance type in "two")

- *Kalamatianos is defined as the tetrameter sirtos with a musical measure of 7/8 and is danced all over Greece.*
- *The dance phrase is completed in 4 musical measures/parts (musical phrases).*
- *Circular shape*
- *Chained homogeneous form*
- *Clockwise direction*
- *Grip from the palms with bent arms*
- *From men and women*
- *Musical measures: 7/8*

Karsilamas

- *Musical measure: 9/8*
- *4 subcategories*
- *Aptalikos karsilamas 3+2+2+2/8*
- *Simple aptalikos or "Aidinikos" 2+2+2+3/8 (faster)*
- *Slow karsilamas 2+2+2+3/8*
- *Reverse karsilamas 2+3+2+2/8*

Karsilamas (Mixture of parts "three" and parts "two")

- Paired shape
- Form of closed improvisation
- Clockwise direction with alternations (free use of space).
- Hands free
- From men and women in pairs either from a pair of men or a pair of women.

Zeibekiko

- Musical measure: 9/4
- 4 subcategories
- Aivaliotiko zeibekiko 2+2+2+3/4
- Aptaliko zeibekiko 3+2+2+2/4
- Kamilieriko zeibekiko 2+2+2+3/4
- Pergamos 3+2+2+2/4

Zeibekiko (Mixture of parts "three" and parts "two")

- Single dance
- Form of closed improvisation
- Clockwise direction with alternations (free use of space).
- Hands free
- Male dance

Tsifteteli (dance type in "two")

- The dance phrase is completed in two musical measures/parts (musical phrases)
- Paired shape
- Form of closed improvisation
- Clockwise direction with alternations (free use of space).
- Hands free
- From women in pairs
- Musical measure: 4/4

Waltz (dance type in "two")

- The dance phrase is completed in two musical measures/parts (musical phrases)
- Paired shape
- Form of closed improvisation
- Clockwise direction with alternations (free use of space)
- Hands held by the palm and back

- *From men and women in pairs*
- *Musical measure: 3/4*

Hasaposerviko (dance type in "three")

- *The dance phrase is completed in three musical measures/parts (musical phrases)*
- *Circular shape*
- *Chained homogeneous form*
- *Clockwise direction*
- *Grip, with hands grasped by the shoulders*
- *From men and women*
- *Musical measure: 2/4*

Hasapiko or politico hasapiko or slow hasapiko (Mixture of parts "three" and parts "two")

- *Chained alternated form of closed improvisation*
- *All variations are based and developed on the basic dance pattern*
- *On-site use of the space*
- *Grip with hands, grasped by the shoulders*
- *Male dance of the butchers of Constantinople who danced in groups*
- *Musical measure: 2/4*

**Οι συμμετέχοντες στο 14^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το
ρεμπέτικο στην Σκύρο 2023**

**14th International rebetiko seminar-meeting participants, Skyros
Island 2023**

Στιγμιότυπα από το 14^ο σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στην Σκύρο. Highlights of the 14th Seminar on rebetiko in Skyros.

Η εναρκτήρια συνάντηση στο όμορφο αίθριο του Μουσείου Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς. The opening meeting in the beautiful atrium of the Manos and Anastasia Faltaits Museum.

Στην συνάντηση καλωσόρισαν τους συμμετέχοντες Έλληνες και ξένους ο οργανωτικός υπεύθυνος Γιώργος Μακρής, ο μουσικός υπεύθυνος των μαθημάτων Σπύρος Γκούμας και ο βοηθός μουσικός εκπαιδευτής διπλωματούχος κιθαρίστας Δημήτρης Γκούμας. Ο συμμετέχων και φίλος Κώστας Κακουτόπουλος ανέλαβε το δύσκολο έργο της απ' ευθείας μετάφρασης στα Αγγλικά.

At the meeting, the Greek and foreign participants were welcomed by the organizer George Makris, the music instructor of the courses Spiros Goumas and the assistant music instructor, graduate guitarist Dimitris Goumas., the participant Kostas Kakoutopoulos helped in translating into English.

Ο αγαπημένος μας φίλος Νίκος Sikkes πάντα στην καρδιά μας υποστηρίζοντας το σεμινάριο μας, δυστυχώς δεν είναι πιά εδώ. Our dear friend Nikos Sikkes, always in our hearts supporting our seminar, unfortunately is no longer with us.

Χαιρετισμό απηύθυναν επίσης ο Γιώργος Γεωργούδης, πρόεδρος του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» και ο Γιώργος Λάμπρου, υπεύθυνος του ΠΕΑΠ του Δήμου Σκύρου. Giorgos Georgoudis, president of the Skyros Cultural Association "Anemoessa" and Giorgos Lamprou, head of the PEAP of the Municipality of Skyros, also addressed greetings.

Η φίλη μας Ρίκα Βλάχου που συμμετέχει σε όλα τα σεμινάρια από το 2009 έως σήμερα, με τον Θανάση Βλάχο, τη Λία Κωνσταντάτου και την παρέα της, απηύθυνε συγκινητικό χαιρετισμό για την αξία του σεμιναρίου στην ζωή μας. Our friend Rika Vlachos who participates in all seminars since 2009 with Thanasis Vlachos, Filia Konstantatou and their friends addressed a touching greeting about the value of the seminar in our lives.

Τα καθημερινά μαθήματα στον φιλόξενο χώρο του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα». The daily lessons in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa"

“Ένας για όλους και όλοι για έναν” “One for all and all for one”

Απογευματινές παρουσιάσεις και συζητήσεις στην φιλόξενη αίθουσα της «Ανεμόεσσας», τα πρακτικά των οποίων παρουσιάζονται σε αυτό το τεύχος.
Afternoon presentations and discussions in the welcoming hall of "Anemoessa", the minutes of which are presented in this issue.

Βραδινά μουσικά ταξίδια στις όμορφες ταβέρνες του νησιού
Evening musical trips to the beautiful taverns of the island

Μουσικό χορευτικό δρώμενο με τους συμμετέχοντες στο Σεμινάριο και τους χορευτές του Πολιτιστικού Συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» στην Κεντρική Πλατεία Σκύρου την Παρασκευή 21/7/2023. Στην εκδήλωση απηύθυνε χαιρετισμό ο Γιώργος Μακρής, υπεύθυνος διοργάνωσης του σεμιναρίου-συνάντησης για το ρεμπέτικο και ο Πρόεδρος του συλλόγου «Ανεμόεσσα», Γιώργος Γεωργούδης.

Music and dance event with the participants of the Seminar and the dancers of Cultural Association of Skyros “Anemoessa” in the Central Square of Skyros on Friday 21/7/2023. Greetings were addressed by George Makris the organizer of the rebetiko seminar-meeting and the President of “Anemoessa” George Georgoudis.

Ρεμπέτικη Συναυλία με όλους τους συμμετέχοντες το Σάββατο 22/7/2023 σε ζωντανή μετάδοση από την αίθουσα του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» η οποία αποτυπώνει το σύνολο των τραγουδιών που αναλύθηκαν στη διάρκεια του σεμιναρίου από τον μουσικό υπεύθυνο Σπύρο Γκούμα. Την συναυλία μπορείτε να παρακολουθήσετε στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://youtu.be/52Z6fCftbnY?si=VQjczbflZipYcu8s>

Rebetiko concert with all the participants on Saturday, 22/7/2023 in a live broadcast in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa" that reflects all the songs that were analyzed during the seminar from the musical instructor Spiros Goumas. You can watch the concert at the above link.

Από τα καθημερινά μαθήματα στον φιλόξενο χώρο του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» From the daily lessons in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa"

<https://www.facebook.com/AnemoessaSkyros/videos/303105105502058>

<https://www.facebook.com/sophia.kontaratou/videos/1337238433494681>

<https://www.facebook.com/george.makris.9/videos/237471181940810>

<https://www.facebook.com/SkyrosIslandFriends/videos/288401767032175>

Ρεμπέτικα τραγούδια και χοροί με τους συμμετέχοντες στο Σεμινάριο και τους χορευτές του Πολιτιστικού Συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» στην Κεντρική Πλατεία Σκύρου την Παρασκευή 21/7/2023

Music and dances event with the participants of the Seminar and the dancers of Cultural Association of Skyros "Anemoessa" in the Central Square of Skyros on Friday 21/7/2023

Η Κατερίνα στην πλατεία της Σκύρου

<https://www.facebook.com/SkyrosIslandFriends/videos/6414673771974023>

<https://www.facebook.com/tasos.kourkoutis/videos/158466523869681?idorvanity=527083327833216>

<https://www.facebook.com/xenofon.tsogas/videos/804476794653594?idorvanity=321607494568554>

<https://www.facebook.com/SkyrosIslandFriends/videos/185902544361632>

<https://www.facebook.com/reel/3678416185728443>

<https://www.facebook.com/reel/1421243452057513>

<https://www.facebook.com/reel/3557352807880333>

<https://www.facebook.com/reel/260573133379668>

<https://www.facebook.com/reel/1531884460685002>

<https://www.facebook.com/reel/2595233107303971>

Βραδινά μουσικά ταξίδια στις όμορφες ταβέρνες του νησιού **Evening musical trips to the beautiful taverns of the island**

Μέγας Κώστας Καπλάνης : "Στα μονοπάτια της ζωής"

<https://www.facebook.com/losrebelloscompany/videos/311956641264105>

Τα Ζηλιάρικα σου μάτια. Τραγούδι από την φίλη Ιαπωνέζα Νομπούκα.

<https://www.facebook.com/xenofon.tsogas/videos/636743831557773>

Φωτογραφίες, video και ηχητικές καταγραφές έχουν ληφθεί εθελοντικά από φίλες και φίλους, συμμετέχοντες στο Σεμινάριο, παραθεριστές και υποστηρικτές του σεμιναρίου-συνάντησης από την Σκύρο. Ενδεικτικά αναφέρουμε την Ρίκα και Θανάση Βλάχο, την Λία Κωνσταντάτου, τον Νίκο Sikkes, τον Ξενοφώντα Τσόγκα, την Όλγα Παπαδοπούλου και πολλούς άλλους και άλλες.

Photos, videos and audio recordings have been voluntarily taken by friends, participants of the Seminar, vacationers and supporters of the seminar-meeting from Skyros. For example, we mention Rika and Thanasis Vlachos, Lia Konstantatou, Niko Sikkes, Xenofon Tsogas, Olga Papadopoulou and many others.

***Σας περιμένουμε στο 15^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το
ρεμπέτικο στην Σκύρο 14-21 Ιουλίου 2024***

***We are waiting you for the 15th international seminar-meeting on
rebetiko in Skyros, 14-21 July, 2024***

